

Константин Пејров

ИДЕНТИФИЦИРАЊЕ ЛОКАЛИТЕТОТ НА МАНАСТИРОТ СВ. ГЕОРГИ ГОРГОС

Досегашните настојувања од бројните проучувачи на манастирот св. Георги Горгос навистина во голема мера ги расветлија околностите од неговото настанување и властелинско имотноправно егзистирање. Но и покрај сите обелоденети испитувања меѓу многуте прашања што го ангажирале вниманието на учените останал и до денес неразјаснет и нерешен проблемот за точното лоцирање на црквата и манастирот св. Георги Горгос¹⁾.

Меѓу многуте подоцнежни проучувачи на манастирот св. Георги Горгос прв е Ст. Новаковиќ којшто меѓу другото навлегува и во прашањето за одредување точното место на манастирот. Тој сосема накусо и несигурно го поставува решението на овој проблем. Неговата прва претпоставка е дека манастирот св. Георги Горгос би требало да се бара негде околу турбето на Гази Баба. Меѓутоа во истото издание Ст. Но-

---

¹⁾ Овој издвоен проблем за точното место не бил сосема занемарен; тој бил повеќепати начнат иако спорадично и попатно при разгледување на историски, имотни, правни или други аспекти од живеењето на манастирот; еднаш му е посветено и исклучително внимание. Меѓутоа, нужно е веднаш да се додаде дека сите проучувачи, било да пишуваат накусо или поопширно за св. Георги Горгос, не го сметаат овој проблем за отворен, туку тргнувајќи од податоците во повелбите ги третираат наводите за местото како несомнено јасни и со малку зборови го одредуваат недвојбено местото на манастирот. Така прави Ст. Новаковиќ, В. К'нчов, Ј. Иванов, Г. Иљинскиј, К. Жиречек, и В. Марковиќ. Нешто поуверен дека е тоа отворено и нерешено прашање, и поопширен но без аргументи, е Р. Грујиќ. Потполно инаков приод кон ова прашање има Ѓ. Бошковиќ, којшто ги согледува сите тешкотии и неразрешливи околности, сериозно зафаќајќи се исклучиво со овој проблем и посветувајќи му полно внимание. Сосема е друга работа што и тој самиот смета дека неговата претпоставка можеби не го разрешува конечно прашањето. Од друга страна јас, не сложувајќи се со неговото мислење, ќе го подложам на темелна ревизија. Впечатокот што го добив при слушањето на рефератот на Ѓ. Бошковиќ за овој проблем во 1954 година ме увери основано да заклучам дека и покрај многу грижливо приготвувани, интересни и смели претпоставки, авторот не успеал да го реши проблемот, а само го повторува најнеприфатливото од две одамна изнесени и познати тврдења на Ј. Иванов. Дека претпоставките на авторот не се прифатливи за научната јавност ме увери тогаш не само дискусијата, ами и леснотијата со која одговори претходниот проучувач Р. Грујиќ. Една година подоцна објавениот труд на Ѓ. Бошковиќ не беше и не е ни до денес ревидиран, ниту бил повторно отворен како прашање.

ваковиќ изнесува и една друга мисла дека Гази Иса беговата цамија се наоѓа на местото на поранешната црква св. Георги²⁾.

Веднаш во почетокот е потребно да се објасни дека иако досега повеќе научници се искажале за лоцирањето на манастирот св. Георги Горгос овие најстари тврдења на Ст. Новаковиќ не се преразгледани. Тие тврдења не се ревидирани потполно ни во најново време од Р. Груиќ и од Г. Бошковиќ. Имено Р. Груиќ не свртувајќи му внимание на првиот навод на Ст. Новаковиќ се задржува само на второто тврдење, она за лоцирање на манастирот кај Гази Иса беговата цамија. Разгледувајќи го ова второ тврдење Р. Груиќ го отфрла како неприкладно бидејќи местото не е на рид, ами во рамнина³⁾.

Меѓутоа за придонес кон објективната вистина е потребно да се рече дека Иса беговата цамија е оддалечена само околу 90 метра од Серава што може без резерва да се прими како близина соодветна на текстот од Константиновата и Милутиновата повелба — на или над Серава. Понатаму бидејќи местото на Иса беговата цамија е навистина спроти скопскиот град, тоа од страна на овие два услови нема пречки за мислењето на Ст. Новаковиќ, како една варијанта на претпоставката за лоцирање. Но сосема е основана забелешката на Р. Груиќ дека Иса беговата цамија се наоѓа на ниска рамнина и дека не може да биде прифатена како граѓевина на рид на каков што се наоѓал манастирот св. Георги Горгос. И токму заради оваа битна пречка второто тврдење на Ст. Новаковиќ за местонаоѓањето на манастирот како целина е неприфатливо.

Првата претпоставка на Ст. Новаковиќ којашто до денес останала сосема неревидирана заслужува внимание барем како тврдење кое што треба да се подложи на разгледување и да се прифати или да се отфрли. По однос на лоцирањето на манастирот св. Георги Горгос на ридот Гази Баба може да се констатира дека просторот се наоѓа близу до патот којшто од Горна Земја, односно Куманово води до скопскиот град. Понатаму, меѓутоа, Гази Баба само релативно се наоѓа спроти скопскиот град додека две апсолутни пречки сериозно се противставуваат на прифаќањето на оваа варијантна претпоставка. Најнапред, ридот Гази Баба со турбето се наоѓа многу далеку, односно околу 850 метра од Серава, така што во никој случај не може да се рече дека манастирот бил на или над Серава. Втората пречка е постоењето на турски гробишта на Гази Баба чие место веројатно не е одбрано над еден христијански храм и дека во текот на закопувањата веројатно би се покажале траги од граѓевини, а такви нема.

²⁾ Ст. Новаковиќ, С Мораве на Вардар, Под зидинама Цариграда, Бруса, Београд, 1894, стр. 39, 40, 41, 59 (прво издание С Мораве на Вардар, Годишњика Николе Чушиќа, Београд, 1886); Ст. Новаковиќ, Балканска питања, С Мораве на Вардар, Београд, 1906, стр. 27, 28, 35, 40, 300.

³⁾ Р. Груиќ, Властелинство Светог Ѓорѓа код Скопља од XI—XIV века, Гласник СНД, I, Скопље, 1925, стр. 50. „Меѓутоа, таа хипотеза паѓа веднаш штом ќе се спомене, дека во двете хрисовули за тој манастир се вели, дека бил „на брдо Виргин (или Бергин) на Серава спроти градот Скопје“, — а Иса беговата цамија не е ниту на Серава, па ни спроти скопскиот град, ами речиси во средината на варош на ниска рамнина“.

Треба да биде одбележано дека ни едната ни другата претпоставка на Ст. Новаковиќ за местонаоѓањето на манастирот не најдоа одек меѓу трудовите на подоцните испитувачи како неаргументирани и неприфатливи.

Многу набргу по Ст. Новаковиќ, 1898 година В. К'нчов накусо изложува една хипотеза, во трудот за Скопје од патетисен карактер⁴). Таа негова хипотеза, според која манастирот св. Георги Горгос се наоѓа на местото на денешната Султан Мурат џамија, иако сосема лишена од аргументи заслужува внимание и покрај фактот дека В. К'нчов се задржува на прашањето за лоцирање само попатно во нота, кога ја споменува Султан Мурат џамија. Пријдувајќи кон оваа нова претпоставка од В. К'нчов и не треба да се спори за ненаучноста на акцептирањето на преданијата што се без основа, и чија што тежина како доказ е ретко прифатлива во научниот свет. Од друга страна, без оглед дека во натамошната расправа ќе застапувам мислење за овој локалитет на манастирот, сметам дека В. К'нчов не дава никакви аргументи за продлабочување на својот став и заради тоа е неоснован во полна мера. Неговата претпоставка сред очигледната околност на потполно отсуство на научни аргументи може дури да се смета за резултат на случајно наведување на еден дотогаш незапоменуван рид како место на манастирот. Не треба да биде занемарен и фактот дека отсуството на аргументи им попречи на натамошните проучувачи да сметаат на претпоставката на В. К'нчов, и никој не ја има прифатено⁵).

Осум години подоцна, 1906 година, Ј. Иванов првпат се занимава, инаку попатно во нота, со прашањето за местото на манастирот св. Георги Горгос⁶). Тогаш без каков било аргумент и без никакво задлабочување во проблемот Ј. Иванов изнесува нова претпоставка, дека св. Георги Горгос е нагоричинскиот св. Георги. На ова тврдење од Ј. Иванов му се противставува мноштво битни пречки, истите оние што подробно ќе бидат изложени понатаму при темелното ревидирање на неприфатливото изложување на Ѓ. Бошковиќ⁷). Заради сите тие пречки тврдењето

⁴) В. К'нчовъ, Градъ Скопие, Бълежки за неговото настояще и минато, Периодично списание на Българското книжовно дружество, LV—LVI, Срѣдець, 1898, стр. 3. Имајќи ги во тоа време предвид единствените мислења на Ст. Новаковиќ за местото на манастирот, В. К'нчов смета дека тоа не треба да се бара кај Иса беговата џамија туку: „Повистинито е тоа да се побара на ритчето, каде што е Султан Мурат џамија, бидејќи тоа одговара на „Вирпино Брдо“, каде што бил манастирот и затоа дека едно предание вели, дека таму била црква“. Потребно е уште да се одбележи дека Р. Грујић, Властелинство. . . , стр. 51, сосема основано го критикува Ј. Иванов кој неточно навел, дека В. К'нчов го барал местото на св. Георги Горгос на Гази Баба, каде што е теќето, та според него тоа го сторил и В. Марковиќ.

⁵) Меѓутоа, иако хипотезата на В. К'нчов не ја прифатил никој од натамошните проучувачи, таа сепак наиде и на една позитивна оценка кај Р. Груиќ. Во трудот Властелинство. . . , стр. 51, Р. Груиќ со следните зборови ја оценува претпоставката на В. К'нчов: „Повеќе веројатност би имала хипотезата на К'нчов, дека манастирот св. Георги бил на местото на денешната Султан Мурат џамија, што е на едно ритче над Иса беговата џамија и лежи убаво спроти скопската тврдина“.

⁶) Ѓ. Ивановъ, Сѣверна Македонија, Исторически издирвания, Софија, 1906, стр. 108.

⁷) Основните пречки што стојат пред истата таква претпоставка на Ѓ. Бошковиќ стојат и пред Ј. Иванов. А тоа се: 1. Околност дека Долина Земја не може да биде висо-

на Ј. Иванов дека манастирот е сегашниот св. Георги во Старо Нагоричино го сметам за потполно неосновано и сосема неприфатливо. Оваа претпоставка на Ј. Иванов, наиде на полно прифаќање педесетина години подоцна во трудот на Ѓ. Бошковиќ.

Ј. Иванов, меѓутоа, многу бргу, веќе во 1908 година објави и една друга претпоставка за местонаоѓањето на манастирот св. Георги Горгос. Според оваа друга хипотеза на Ј. Иванов манастирот св. Георги Горгос се наоѓал 5 километри северно од Скопје до Серава, на 1 километар западно од селото Бутел, во една удолинка меѓу два рида, од кои северниот имал турска тврдина, а јужниот турски гробишта. Ј. Иванов ова свое тврдење го основува врз релативниот извор дека селаните го покажувале ме тото меѓу двете ридести огранки, каде што бил манастирот св. Георги Горгос⁸⁾.

При ревидирањето на ова второ тврдење на Ј. Иванов бездруго треба да се има предвид дека анкетирањето за ваков средновековен проблем е сосема непогоден начин на истражување, нема никаква научна тежина и уверливост, та според тоа се и резултатите сомнителни и неприфатливи. Меѓутоа, и објективно компонентите на оваа втора претпоставка на Ј. Иванов се неприфатливи. Најнапред, треба да се воочи дека целото хипотетично место не се наоѓа апсолутно спроти скопскиот град како што стои во грамотата и повелбата, ами е оддалечено 5 километри. Потоа овој простор ни релативно не е поставен спроти скопскиот град бидејќи е од тврдината одделен со чаирското ритче и ридот на јужната бутелска табија, та од скопскиот град не може да се види. Уште понатаму Ј. Иванов укажува не на рид како што стои во грамотата и повелбата, ами на просторот меѓу два рида. И на крајот целиот овој простор не е близу и над Серава, ами оддалечен повеќе од илјада метра, така што не би можело да се смета дека манастирот, ако би се наоѓал тука би можел да биде над Серава како во грамотата и повелбата. Заради сето изложено

ката жеглиговска, ами само ниската скопска област. 2. Околност дека патот од Сердика за Скопје не може да поминува покрај Старо Нагоричино. 3. Околност дека Милутиновата повелба е од 1300 година, а Старо Нагоричино е од 1313 односно 1318 година. 4. Околност дека во Старо Нагоричино се споменува во исто време игуменот Антоније кога во св. Георги Горгос се споменува игуменот Никодим. 5. Околност дека св. Георги Нагоричински е споменат во Милутиновата повелба на одделно место како друга задужбина. 6. Околност дека Старонагоричинскиот храм не се наоѓа на рид. 7. Околност на оддалеченост на пчинската Серава од св. Георги Нагоричински, за да може да се смета дека манастирот е над Серава. 8. Околност дека Нагоричинскиот храм е посветен на св. Георги Тропајофорос, а не на св. Георги Горгос.

⁸⁾ Ѓ. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София, 1908, стр. 37, 38, бр. 6, Манастирътъ Св. Георгина Вирпино бърдо, при Скопје. Стр. 38: „Но сега, благодарјќи на податоците, што ги собрав од селаните на самото место, чии ниви се наоѓаат на некогашната манастирска земја, може позитивно да се покаже местонаоѓањето на манастирот св. Георги. . . На 5 километри северно од Скопје, до Серава, се наоѓа селото Бутел, споменато во грамотата (Бутелскои пѣт). На запад од селото, преку Серава, се простира рид, што се спушта од Црна Гора, и оди наспоредно покрај реката. На една северна огранка на ридот, наречена сега Брдо (Вирпино брѣдо), се наоѓа турска тврдина (табија); на другата јужна огранка се турски гробишта. Меѓу двете огранки, токму наспроти с. Бутел, еден километар на запад, селаните го покажуваат местото, каде што некогаш „имало голем манастир Свети Георги“.

ја сметам оваа претпоставка на Ј. Иванов за неоснована, неаргументирана и заради нејзината непродлабоченост и за неприфатлива.

Заслужува внимание фактот дека Ј. Иванов, натаму му посветува извесно место споменувајќи ги хипотезите на Ст. Новаковиќ, на В. К'нчов и сопствената хипотеза⁹⁾. Меѓутоа, и при ова само скудно споменување Ј. Иванов дозволува пропусти, бидејќи за Ст. Новаковиќ вели дека го барал манастирот на местото на цамијата Иса беј, а точно е дека Ст. Новаковиќ предложил и друга претпоставка за лоцирање на манастирот св. Георги Горгос на Гази Баба. Втор пропуст прави Ј. Иванов кога тврди дека В. К'нчов го претпоставил местото на манастирот на Гази Баба, а точно е дека В. К'нчов го претпоставил манастирот кај местото на цамијата Султан Мурат.

Што се однесува до одекот на оваа втора хипотеза на Ј. Иванов, потребно е да се рече дека нашла одзив кај Г. Иљинскиј и К. Јиречек, коишто ја прифатиле без продлабочена анализа. Кај другите учени таа е само спомената а кај Р. Груиќ е основано и критикувана.

Три години подоцна, во 1911 година, Г. Иљинскиј ја прифаќа втората хипотеза на Ј. Иванов, согласувајќи се со претпоставеното местонаоѓање на манастирот св. Георги Горгос кај Бутел¹⁰⁾.

Пред самата Прва светска војна, во 1914 година и К. Јиречек ја подржува втората претпоставка на Ј. Иванов за местонаоѓањето на манастирот св. Георги Горгос кај Бутел. Во општиот кус преглед на спомениците во Македонија К. Јиречек се задржува и на манастирот св. Георги на Серава на брдото Виргин. Наведувајќи го Ј. Иванов и сложувајќи се потполно со него К. Јиречек повторува дека манастирот се наоѓал северно од градот, еден километар западно од селото Бутел, во близината на поновата турска тврдина каде што населението уште го покажувало местото каде што бил големиот манастир св. Георги, на Серава (првобитно Серава)¹¹⁾.

По Првата светска војна во 1920 година, место на ова прашање му дава В. Марковиќ. Откако доста накусо го споменува манастирот св. Георги Горгос и некои податоци од неговата постара предмилутинова историја, В. Марковиќ само наведува дека Ст. Новаковиќ го поставува манастирот наред Скопје, на местото на Иса беговата цамија, не изјаснувајќи се дали ја прифаќа ваквата претпоставка. Понатаму В. Марковиќ неточно ја наведува претпоставката на В. К'нчов дека манастирот бил на ридот источно од градот каде што е денес Гази Баба, но и тука без одредување на свој став кон неа. На последно место В. Марковиќ наведува дека Ј. Иванов разбрал за месната традиција која што го ставила манастирот западно од селото Бутел на 1. км., десно од Серава, на ридот

⁹⁾ На стр. 38 во нота 1 стои: „Новаковиќ (С Мораве на Вардар, стр. 59) го бараше манастирот сред градот Скопје, на местото на цамијата Иса беј. К'нчез (II, сп. LV—LVI, 2—3) го покажуваше на источниот рид до градот, каде што е текето Гази Баба. Јас претпоставував дека е нагоричинскиот св. Георги, каде што исто така тече р. Серава (Сев. Македонија 108)“.

¹⁰⁾ Г. Иљинскиј, Грамоты болгарскихъ царей, Москва, 1911, стр. 108.

¹¹⁾ С. Јиреџек, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien, 1914. Erster Teil, S. 51.

што денес се наречува „Брдо“¹²). И во овој случај В. Марковиќ само ја наведува претпоставката на Ј. Иванов како последна, но со ниеден збор повеќе не се изјаснува ниту во прилог на оваа претпоставка ниту ја ревидира, не оставајќи ни можност да се заклучи макар и посредно неговиот став¹³).

Меѓу резултатите од поновите проучувања секако големо внимание заслужува трудот на Р. Груиќ, од 1925 година, којшто му посветува внимание, меѓу другите прашања, и на ова за локалитетот на манастирот.¹⁴)

Меѓутоа, двај прифатлив е начинот со кој Р. Груиќ пријдува кон отворање на ова важно прашање. Авторот Р. Груиќ, започнувајќи го текстот од II-то заглавие за територијата на властелинството веднаш уште во првата реченица истапува со тврдење дека манастирот се наоѓал на еден рид во Топаанско Поле¹⁵). Се разбира дека е тешко да се остави неразгледана една ваква категорична претпоставка, за проблем којшто постојано бил начнуван и оставан со недоконачени решенија, дотолку повеќе што Р. Груиќ апсолутно не настојува да изнесе некои несомнени и уверувачки аргументи за ова свое тврдење¹⁶).

Во желба да го објасни сегашното потполно отсуство на траги од црквата и манастирските граѓевини, Р. Груиќ форсира претпоставка дека не само што се разнесени манастирските урнатини, ама се раскопани и темелите, та сега можеле да се најдат само византиските тули¹⁷). Вон сомневање е дека во ваквото изложување може да има само дел прифатлива претпоставка, додека сè друго е произволна и неприфатлива конструкција. Имено, сосема е веројатно и не е далеку од бројни случаи

¹²) В. Марковиќ, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1920, стр. 11, 12.

¹³) Според ова навистина е произволно тврдењето на Р. Груиќ, Властелинство. . . стр. 51, дека В. Марковиќ го усвоил ова тврдење на Ј. Иванов. Тоа воопшто не е усвоено како ни тврдењето од Ст. Новаковиќ или од В. К'нчов.

¹⁴) Р. Груиќ, Властелинство. . . , стр. 50—53.

¹⁵) Р. Груиќ, Властелинство. . . , стр. 50: „Манастирот на св. Георги Горгос се наоѓа на еден мал рид во полето недалеку од северната врата на старото утврдено Скопје, во крајот којшто денес се наречува Топаанско Поле“.

¹⁶) Р. Груиќ, Властелинство. . . , стр., 50. Во продолжение на првата реченица авторот како само по себеси разбирливо додава дека: „ . . . Најголем број од неговите (мисли на манастирот) култивирани земји се наоѓал тука и понатаму во пространото Скопско Поле, околу Серава, Вардар, Лепенец и Треска и по падините на Скопска Црна Гора и Водно“. Според овие наводи на Р. Груиќ би требало да се заклучи дека и манастирот е на тврденото место. Фактот дека манастирот имал владенија и во други области Р. Груиќ го наведува само како податок не давајќи му особена тежина.

¹⁷) Р. Груиќ, Властелинство. . . , стр. 50: „Црквата и останатите манастирски граѓевини одамна веќе ги нема. Манастирот пропаднал и запустел, според секоја прилика, набргу веќе по првото населување на Турците во Скопје 1392 година и раселувањето на Србите од него. И бидејќи локалитетот на кој што постоел манастирот бил во близината на варошот и на сред секогаш добро култивирани земји, тоа се манастирските урнатини сосема разнесени, па дури и темелите раскопани, за да би можело сето земјиште корисно да се употреби, порано за лозја, а сега за ниви. Но и покрај тоа и денес уште при орање се наоѓа на тоа место на доста останки од византиски тули и помали камења со малтер. Тоа се, покрај доста точно опишаниот манастирски локалитет во Константиновата и Милутиновата повелба, денес единствени знаци што го обележуваат местото каде што од XI—XV постоел познатиот царски византиски ц српски манастир на св. Георги Горгос победител во борбите“.

со споменици од римскиот и рановизантичкиот период по запустувањето на граѓевините да се разграбува и разнесува погодниот материјал за други градби. Впрочем, оваа појава е позната не само со спомениците во Рим, ами и со спомениците во Стоби, Скупи, Хераклеја Линкестис и друге и заради тоа е прифатлива како претпоставка. Меѓутоа, делот од тврдењето на Р. Груиќ дека и темелите на црквата биле ископани и местото употребено за лозја и ниви е сосема неприфатлив заради причини што се противставуваат. Најнапред затоа што е тешко да се поверува во раскопување на темели од црква, кога е познато дека во подоцнешните периоди вакви темели се расчистувани со особен пџетет и повторно прогласени за светилишта, како например со ротондата во Коњух. И понатаму познато е дека никаде не е утврден случај и темелите на црквите да се раскопани и исчезнати. Напротив, во текот на долгите периоди во Стоби и друге се зачувани темели на граѓевини дури и од неколку слоеви еден над друг, а секако дека тоа би бил случај со овој значаен храм. Заради ваквите очигледни бариери што претпоставката на Р. Груиќ не може да ги премине, таа останува неприфатлива.

Што се однесува до тврдењето на Р. Груиќ дека и денес на местото уште се наоѓаат византиски тули и камења со малтер, може да се претпостави дека тие можат да припаѓаат на каква било постројка од кое било време¹⁸⁾. Заради тоа е сосема произволно тврдењето, без продлабочено испитување на димензии и фактура, дека се ископаните тули византиски. Сосема настрана е неодржливоста на тврдењето од Р. Груиќ дека бил доста точно опишан манастирскиот локалитет во двете повелби. Ако ова навистина беше така, немаше да изникне проблем на чие разрешување му посветиле внимание осум научници во тек на еден период над шеесет години, без конечно да го решат прашањето.

Сепак најголема произволност во конструирањето на хипотези Р. Груиќ прави кога оценувајќи го наводно ископаниот тулен и камен материјал, го утврдува не само неговиот византиски карактер, ами и структурата на ѕидовите, та понатаму и византискиот стил на граѓевината, наведувајќи за компарација петкуполни цркви околу Скопје и Куманово и на Косово¹⁹⁾. Се разбира дека оваа претпоставка е неприфатлива колку како вонредно смела толку и како неоснована бидејќи само со механичко надоврзување се конструира врз една неприфатлива хипотеза друга уште понеоснована²⁰⁾.

¹⁸⁾ Според Ѓ. Бошковиќ, Проблем манастира св. Ѓорѓа „Горга“ на Серави, Старинар, Археолошки институт СНА, Нова серија, књ. V—VI, Београд 1954—1955 стр. 75.

¹⁹⁾ Р. Груиќ, Властелинство. . . , стр. 50. Во нота 2 стои: „Врз основа на овој материјал, што ни сведочи за структурата на ѕидовите на манастирските граѓевини, и сите други околности, може со право да се претпостави, дека манастирот св. Георги Скопски бил сограден во византиски стил, чии типични претставници кај нас се трите манастирски цркви со 5 куполи, што водат потекло од византиските времиња на XI и XII век, како што се: св. Пантелејмон во Нерези над Скопје, св. Богородица во Матејче кај Куманово и во Грачаница на Косово и на крајот св. Георги на царот Роман IV Диоген (1067—1071) во Старо Нагоричино сезероисточно од Куманово”.

²⁰⁾ Во продолжение Р. Груиќ приоѓа кон размотрување на дотогаш изнесените хипотези од другите проучувачи за местонаоѓањето на манастирот св. Георги Горгос.

Отфрлајќи ја претпоставката на Ј. Иванов Р. Груиќ во продолжение настојува да ги објасни мотивите за својата хипотеза, дека манастирот се наоѓал поблизу до Скопје отколку кај Бутелска табија. Првиот аргумент на Р. Груиќ е дека местото на кое се наоѓал манастирот е еден мал рид во Топаанско Поле, чија јужна страна била свртена кон скопскиот град. Вториот аргумент е реката Сливштица од која водата доаѓала од бањата. Третиот аргумент се останките од бањата што се гледаат под југоисточната страна од ридот. Четвртиот аргумент е веќе спомнатото наоѓање на византиски тули и камења со малтер на североисточната страна на овој рид. Петтиот аргумент би бил дека тој рид во средните векови се наречувал Виргино или Вергино брдо и дека според околните се наоѓа спроти скопскиот град, над Серава, близу Сливштица и останките од бања, та одговара на описот во повелбите²¹).

Кон низата обиди на аргументи за поткрепување на хипотезата треба да се приброи и една фотографија објавена од Р. Груиќ на која се претставени урнатини од некоја граѓевина, со текст: „Сл. 2 — Останки од бањата на св. Георги“. На крајот земајќи ги под особено внимание сите свои аргументи Р. Груиќ објавил кон текстот на расправата и една детална карта со текст: „Сл. 1. — Географската положба на манастирот на св. Георги“. На оваа карта сообразно со тогаш изложените аргументи, Р. Груиќ вонредно смело го именувал ридот 3 километри северно од скопското кале (коти 280 и 285) со име Виргино Брдо, просторот малку посеверно од котата 280, на истиот рид, со име св. Георги Горгос, додека просторот југоисточно од котата 285 на ридот со име Бања. Сите овие

Р. Груиќ со право им одделува повеќе внимание на оние автори што изнесле нови мислења како на пример, на Ст. Новаковиќ, В. К'нчов и Ј. Иванов, додека оние што интерпретираат туѓи мислења како на пример на Г. Илјинскиј, К. Жиречек и В. Марковиќ ги споменува само со збор, два. Но сепак во конечното определување Р. Груиќ само со накусо изнесени аргументи ги отфрла претпоставките на сите претходници за местонаоѓањето на манастирот св. Георги Горгос.

²¹) Р. Груиќ, Властелинство. . . , 51: „ . . . а пред да влезе во самата варош поминува (се мисли Сливштица) поправо непосредно, под источната страна на еден осамен помал рид (кота 286—272) во Топаанско Поле. Јужната страна на тоа ритче свртено е кон скопскиот град, а северната кон Бутелско Поле од кое му се приближува поточето Сливштица, чие корито е нешто повисоко од Серава та водата од него се употребува за наводнување на земјите од западната страна на Серава и на ова ритче. Низ еден длабок пресек сторен на јужниот крај на ридот, што уште мошне добро се зачувал, но и по друг пат, можела водата од Сливштица да доаѓа и до бањата, чии останки уште и денес се гледаат веднаш под југоисточната страна на ридот. — На североисточната страна на тоа ритче, веднаш над Серава и денес се изоруваат византиски тули и камен со малтер. . . ” Врз основа на сите тие индикации, што се во потполна согласност со описот на местото на коешто бил манастирот св. Георги Горгос според повелбите на цар Константин и крал Милутин, со сигурност може да се претпостави дека тој мал рид во средните векови се наречувал Виргино или Вергино брдо на коешто бил нашиот манастир св. Георги — затоа што покрај ридот, што е точно „спроти скопскиот град“ тука е и рекичката Серава непосредно над него (**НАДЗ ГЕРКЕЖ, НА СЕРАВЪ**), а во близината му е и поточето Сливштица и останка од старата бања“. Кон ова е умесно да биде одбележано дека наоѓањето на тули и камен со малтер, како и мислењето на Ј. Иванов за постосње на античен локалитет на тоа место, иако Ѓ. Бошковиќ тоа не го споменува, не е без значење, бидејќи не може да биде случајно наоѓањето на градежен малтер на такво место.

топоними се нови и разбирливо неприфатени во званичните географски карти.

Секако дека сите овие изложени аргументи од Р. Груиќ имаат вистински недостатоци, чија бројност и тежина ги чинат потполно неприфатливи и е неопходно да бидат одново преразгледани.

Ѓ. Бошковиќ во пристапот од својот труд настојува да ги уочи главните слабости во аргументирањето од Р. Груиќ, но повеќе ги разгледува од своевидно гледиште отворајќи место за изложување на претпоставката што ја смета за попогодна. Некои од недостатоците што ги уочува Ѓ. Бошковиќ кај Р. Груиќ се основани, меѓутоа поголемиот дел од тие уочувања немаат подлога и јас не се сложувам со нив²³).

²³) I. Ѓ. Бошковиќ тврди дека Серава не е единствен ориентационен елемент за утврдување местото на манастирот бидејќи има и друга со исто име кај Куманово. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 74). Со ова тврдење од Ѓ. Бошковиќ не можам никако да се сложам, не само затоа што е поставено заради конструирање на претпоставката дека е св. Георги Горгос идентичен со св. Георги во Старо Нагоричино, ами и затоа, што подоцна во овој труд, при ревизија на претпоставката на Ѓ. Бошковиќ, докажувам дека Серава од повелбата не е нагоричинска, ами скопска река. II. Пречка за прифаќање на претпоставката од Р. Груиќ наоѓа Ѓ. Бошковиќ и во недоволно јасна одреденост на зборот „спроти“ што не сака да го прифати како предлог за место, што би го одредило манастирот сосема близу до скопскиот град, ами се обиде во својот труд кон поинакви комбинации и конструкции. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 74). Ваквиот став на Ѓ. Бошковиќ го сметам за сосема неприфатлив, токму затоа, како што ќе докажам при ревидирањето на неговата хипотеза, дека зборот „спроти“ се наоѓа во повелбите на такво место каде што може да се толкува само како предлог и може да значи само 'спроти', та според тоа и манастирот св. Георги Горгос е близу до скопскиот град. III. Натомошната пречка Ѓ. Бошковиќ ја наоѓа во фактот дека поголемиот дел од имотите во Скопје и околината манастирот ги добил според повелбата од Милутина, додека порано манастирот ги немал, што значи дека нема концентрација на имоти околу Скопје, и тоа не може да послужи за локација на манастирот. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 74). Ова тврдење на Ѓ. Бошковиќ и покрај тоа што произлегува од интенцијата за отворање кон нагоричинска претпоставка, го сметам за сосема основано и затоа и прифатливо. IV. Ѓ. Бошковиќ наоѓа пречка во фактот дека четвртината од водата Сливштица што се давала на манастирот и бањата, не морало да значи дека се дава за манастирските конаци и бањата, та манастирот да е близу скопскиот град, ами дека тоа можело да значи дека четвртината од водата била дадена за некој од манастирските имоти. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 74). Во прилог кон ревидирање значењето на бањата како елемент за утврдување местото на манастирот треба да биде учено и следното. Во Константиновата повелба IV пасус, стр. 582 (кај Ј. Иванов, Константиновата Виргинска грамота, нема нумерирани пасуси, но текстот на повелбата е видливо поделен) бањата никако не се споменува, ами само дека се дава реката Сливштица од нејзиниот извор: „... и Сливштица ѿ извора ѿж...“. Тоа значи најверојатно дека реката како вода се дава на манастирските земји за наводнување. Заради тоа е неприфатливо инакво толкување на Милутиновата повелба врз кое да се поставуваат заклучоци за точното место наоѓање на манастирот. Според ова критиката на Ѓ. Бошковиќ наоѓа свое место и е прифатлива. V. Натомошна пречка за прифаќање претпоставката од Р. Груиќ наоѓа Ѓ. Бошковиќ и во фактот дека зградата што е наведена кај манастирот не е бања, а турски амам, и дека тој добивал вода не од Сливштица, ами од Серава. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 74). Сметам дека критиката од Ѓ. Бошковиќ по однос на целото прашање за бања — турски амам и за водата од Сливштица е потполно основана и заради тоа и сосема прифатлива. VI. Ѓ. Бошковиќ наоѓа пречка, натаму, во фактот дека штом Богородица Троеручица се споменува крај повеќе имоти на манастирот св. Георги Горгос, тоа значи дека може да се мисли само за нејзини имоти, а не за самата црква, та тој факт не може да се земе во обзир за поточна ориента-

Меѓутоа вон од овие замерки што Ѓ. Бошковиќ ги прави на претпоставката од Р. Груиќ, почесто со цел да отвори можности за прифаќање на св. Георги Горгос за св. Георги во Старо Нагоричино, има и вистински забелешки со конкретни основи што ги правам јас.

I. Ридот северно од скопскиот град и од денешниот турски дел на Скопје, на просторот меѓу Бутелско Поле и Топаана и касарнскиот полигон на патот за Бутел — Радишани — Љубанци, е многу оддалечен од скопскиот град и тоа речиси цели 3 километри. Што е уште поважно, местото каде што манастирот го покажува на картата Р. Груиќ е уште подалеку, и се наоѓа на северната страна на ридот свртено кон планината Скопска Црна Гора, а никако спроти скопскиот град²³).

II. Топографската оддалеченост на хипотетичното место на св. Георги Горгос од Серава изнесува речиси 300 метра, што очигледно не дава можност да се мисли дека е ова место непосредно над Серава²⁴).

III. Местото на бањата, на коешто укажува Р. Груиќ е далеку од Сливштица, од којашто е одделено со кота 285 на ридот додека е поблизу до Серава²⁵).

IV. Сосема е малку веројатно дека бањата би можела да се дочува до наше време, бидејќи во таков случај таа би била единствен зачуван средновековен споменик на пошироката територија на Скопје²⁶).

V. Р. Груиќ не наведува ниту податоци ниту аргументи заради кои наводно ископаните тули и другиот материјал ги смета за византиски²⁷).

ција. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 74). И оваа критика од Ѓ. Бошковиќ е основана врз реални околности и сметам дека е прифатлива. VII. Ѓ. Бошковиќ понатаму наведува дека манастирот св. Георги Горгос иако е даруван на Хиландар, по една молба за скопска ќелија, е даруван само затоа што имал палати и ќелии во скопскиот град, а не затоа што бил близу. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 75). Со оваа критика на Ѓ. Бошковиќ, меѓутоа, не можам никако да се сломам, бидејќи е неприфатлива во потполност. Манастирот св. Георги Горгос е подарен на Хиландар токму затоа што бил близу Скопје, што имал концентрација на имоти (по Милутиновите дарувња) околу Скопје, што имал палати, дворови и соќници во скопскиот град и што велможот Вук Бранковиќ бил феудален поседник на скопскиот град и областа каде што се наоѓале имотите. VIII. Ѓ. Бошковиќ понатаму изнаоѓа пречка за прифаќање на претпоставката од Р. Груиќ во фактот дека на укажаното место од Р. Груиќ (па и посеврно, од Ј. Иванов) нема траги од постројка од овој период. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 75). И оваа критика и ваков став на Ѓ. Бошковиќ е потполно неприфатлив заради следното. Познато е дека св. Георги Горгос бил земен или урнат од Турците во 1428 година. Во таков случај е разбирливо што не се останати и не можат да бидат пронајдени поврвнински траги од манастирот. IX. На крајот Ѓ. Бошковиќ наоѓа пречка во фактот дека ако беше и св. Георги Горгос крај Скопје, ќе беше локализиран кон Скопје како што е манастирот св. Никита. (Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 75). Овој став на Ѓ. Бошковиќ не само што не е одржлив и прифатлив, ами и сосема неоснован, бидејќи во натамошната ревизија ќе докажам дека св. Георги Горгос според повелбата е локализиран и кон Скопје.

²³) Р. Груиќ, Властелинство. . . , сл. 1 — Географска положба на манастирот св. Георги.

²⁴) Ibidem.

²⁵) Ibidem.

²⁶) Ibidem, сл. 2.

²⁷) Ibidem, стр. 50.

VI. Р. Груиќ навистина не приведува никаков изворен, па ни посреден податок, за мислењето дека токму наведениот рид се наречувал Виргино во средните векови²⁸⁾.

VII. Заради отсуство на каков било податок и аргумент е неприфатливо и неосновано географското именување на топонимите Виргино Брдо, св. Георги Горгос и Бања на просторот на претпоставениот рид.

И токму поради потполно отсуство на изворни или посредни податоци и аргументи и суочена со навистина бројни замерки, претпоставката на Р. Груиќ се наоѓа од другата страна на линијата на прифатливоста. Таа линија неговата претпоставка не може да ја помине со ни една своја компонента и навистина не го разрешила прашањето.

J. Иванов се јавува уште еднаш со својата втора хипотеза, за место-наоѓањето на манастирот св. Георги Горгос кај Бутел²⁹⁾. Како свое настојување J. Иванов наведува дека при истражувањата одел сè по текот на реката Серава. Од тоа обиколување J. Иванов ја споменува Радишанска река и ридот 1 километар западно од селото Бутел каде што, како и во 1908 година, селаните му покажале место каде што бил наводно манастирот св. Георги Горгос. Бидејќи J. Иванов не изнесува ни еден нов податок и никаков нов аргумент, сметам дека е ова само едноставно повторување на неговата втора претпоставка, што е како сосема неприфатлива веќе ревидирана.

Во колкава мера е од важност ова прашање за утврдување локалитетот на значајниот манастир потврдува и последниот обид на Ѓ. Бошковиќ³⁰⁾, да го реши прашањето не само ревидирајќи го порано изнесеното мислење од Р. Груиќ, ами и поставувајќи своја иако не нова претпоставка. Несомнено дека Ѓ. Бошковиќ има сосема основани причини да пријде кон ревидирање тврдењето од Р. Груиќ затоа што постојат апсолутно неприфатливи аргументи што би ја поткрепиле претпоставката на Р. Груиќ. Меѓутоа бидејќи ја сметам и претпоставката на Ѓ. Бошковиќ за неприфатлива, држам дека е потребно продлабочено да се разгледаат поставките од неговиот труд, за да бидат согледани и во други соодноси и од инакви аспекти, и претресувајќи ги недостатоците да бидат изнесени во објективна светлина. Дури потоа сметам дека можам да ги изложам своите мислења, претпоставки и податоци за сосема инакво лоцирање на црквата и манастирот св. Георги Горгос.

²⁸⁾ Ibidem, стр. 51, „... со сигурност може да се претпостави дека тоа мало ритче во средните векови се наречувало Виргино или Вергино брдо на кое што бил нашиот манастир св. Георги“.

²⁹⁾ Ѓ. Иванов, Български старини изъ Македония, Виргинска грамота от Константинъ Асеня, преди 1277 г., БАН, София, 1931, стр. 579, 580, 581. J. Иванов накусо ги споменува дотогашните проучувачи на прашањето за местоположбата на манастирот Ст. Новаковиќ и В. К'нчов. На претпоставката од Р. Груиќ, во трудот „Властелинство...“ J. Иванов му посветува повеќе внимание. Тој му забележува на Р. Груиќ дека не можел да ги чуе важните податоци од анкетањето, што ги собрал J. Иванов. Понатаму J. Иванов го отфрла мислењето на Р. Груиќ дека манастирот св. Георги Горгос се наоѓал близу до Скопје на една мала издигнатинка, во таканареченото Чаирско Поле, со следниот аргумент. Наводно таа издигнатинка не била рид, а само брановидна линија на самиот Чаир, а чаир на турски значел само ливада.

³⁰⁾ Ѓ. Бошковиќ, Проблем манастира св. Ѓорѓа — „Горга“ на Серави.

Најнапред да се тргне од наводот на Ѓ. Бошковиќ дека претпоставките од Р. Груиќ се „... богат збир на индиции — меѓу кои нема ни еден прав доказ.“³¹⁾ Тоа е доста точно оценето. Но и сите обиди и настојувања на Ѓ. Бошковиќ имаат сличен карактер, токму затоа што поради бројни околности не може да се расправа за докази, траги и конкретни материјални податоци.

Целото настојување на Ѓ. Бошковиќ е ставено околу тежиштето да се прифати претпоставката за идентифицирање на св. Георги Горгос со св. Георги во Старо Нагоричино³²⁾. Во оваа смисла ни Ѓ. Бошковиќ, како ни сите други, нема одлучувачки конкретни докази, ами својот обид за аргументирање го гради врз своевидно толкување на посредни податоци.

Првата слабост во образложувањето на Ѓ. Бошковиќ е следната. Пријдувајќи кон рассмотрување на податоци Ѓ. Бошковиќ започнува со третирањето на предлогот — прѣмо — Ѓ. Бошковиќ на овој предлог му дава токму такво толкување какво што му е потребно за неговата натамошна претпоставка. Тој, имено, тврди дека прѣмо не значи наспроти Скопје, ами кон Скопје во смисла правец на движење. Меѓутоа ваквото толкување е произволно и неправилно, бидејќи во Константиновата Виргинска грамота предлогот не се наоѓа во реченицата каде што се опишува движењето на царот Константин Асен од Горна во Долна Земја, ниту во реченицата што следи по неа, ами дури во третата сосема одделена реченица: „... на ридот Виргин спроти Скопје град над Серава...“³³⁾. Од ова е сосема јасно дека Константин Асен го нашол манастирот урнат не на пат кон Долната Земја, ами откако слегол во Долната Земја.

При ова е конечно неопходно да се разјасни која е таа Долна Земја. Георгафски таа може да биде само дел од Скопското Поле до полпат меѓу Скопје и Куманово, бидејќи навистина од Кустендил сè дотука тоа е Горна Земја со надморска височина од 400—800 метра, додека скопската котлина има надморска височина од 244 метра. Сосема е разбирливо по ова, дека дури по спуштањето на патот кон Скопје, што е од превојот Бучук надолу стрмен, може да се смета за Долна Земја³⁴⁾.

³¹⁾ Ibidem, стр. 74.

³²⁾ Ibidem, стр. 76. Ова мислење не е ново, ами како што порано е речено, е веќе изнесено од Й. Ивановъ, Сѣверна Македония...

³³⁾ Во Константиновата Виргинска грамота во II пасус, стр. 581, стои: „сѣшзшшоу
црѣ ми въ Долнаѣ землѣ. ѡбрѣтѣ црѣ ми манастирь · великомъченика
хѣа Гѣѡргина горга. сѣзан'на Романомъ сѣоинмѣ црѣмѣ. На врздѣ Виргинѣ
прѣмо Скопий гра надѣ Сѣрѣкѣж“.

³⁴⁾ Ѓ. Бошковиќ, Проблем... стр. 76, токму во врска со патот во Долна Земја наведува дека св. Георги Горгос бил попатна станица спроти Скопје. Ова прашање, за попатна станица спроти или кон Скопје, иако странично заслужува внимание, бидејќи е неоснована претпоставка од Ѓ. Бошковиќ. Имено, како умесно надоврзување на овој проблем со право може да се постави прашањето дали навистина патот од стариот Велбужд поминувал и покрај манастирот св. Георги во Старо Нагоричино, кога е добро познато дека е тој оддалечен од сегашниот погоден пат повеќе од 6 кило-

Втора слабост во аргументирањето кај Ѓ. Бошковиќ е во многу слободното толкување на еден дел од Константиновата Виргинска грамота. Ѓ. Бошковиќ се запрашува и толкува на следниот начин: „... ако св. Георги би бил таму каде што се мислеше (односно на Серава, К. П.), (царот) Константин не би рекол дека манастирот го видел слезен во Долна Земја, ами при своето боравење во самото Скопје”³⁵). На страна слободата на проучувачот што кажува како треба да гласи текстот за да биде појасен. Многу поважно е дека сосема едноставно и јасно може според текстот од повелбата да се констатира дека Константин Асен го нашол урнат манастирот откако слегол во Долна Земја. Изразот слегол — слезен, сѐшѓдшо не остава никакво сомневање во тоа дека св. Георги Горгос не може да биде истиот св. Георги во Старо Нагоричино. Вториот дел од наводот на Ѓ. Бошковиќ дека формулацијата во повелбата ќе беше „... при боравењето во самото Скопје”, исто така апсолутно не може да се прифати затоа што црквата и манастирот не можел Константин Асен да ги најде при боравењето во Скопје, кога е познато дека според повелбата не биле во скопскиот град, ами на ридот Виргин над Серава.

Во натамошното изложување Ѓ. Бошковиќ сам учува една слабост на своето аргументирање. Имено, обидот со ново толкување да ја коригира годината на Милутиновата повелба од 1300 во 1312, читајќи една од буквите на датумот поинаку, се чини ни самиот автор не го смета за уверлив, бидејќи се запрашува: „... ако би било моето читање исправно...”³⁶). Ваквиот обид е сосема без основа бидејќи исправа хипотетично една буква во нејзината транскрипција, и на тој начин се настојува со предатирање на Милутиновата повелба, да се доближи до годината на градењето на св. Георги во Старо Нагоричино.

Меѓутоа на кој било начин да се обидува да ја препрочита повелбата Ѓ. Бошковиќ, тој обид останува неупотреблив затоа што не може прифатливо да се доближи до годинага на натписот над вратата и внатре во црквата св. Георги во Старо Нагоричино. Двата натписа во св. Георги во Старо Нагоричино го утврдуваат градењето на црквата во 1313 година, а живопишувањето во 1318 година³⁷). Во светлината на недвосмислената јасност на датирањата на натписите, дури и ваквиот своевиден начин на читање би ја датирал повелбата како помлада од градењето на св.

метри. Според неизменитите географски околности веројатно е дека и во средните векови патот поминувал по најпогодната варијанта покрај Младо Нагоричино. Според ова не е само споменатиот навод од Ѓ. Бошковиќ неточен, ами и содржината на сл. 5 со текстот: „Карта на територијата на којашто се наоѓа Старо Нагоричино, односно според секоја прилика некогашниот манастир св. Георги на Серава, со виртан пат — со точкици — по кој веројатно Константин одел од Бугарија во „Долна Област”.

³⁵) Ibidem, стр. 76.

³⁶) Ibidem, стр. 76.

³⁷) Кај Љ. Стојановиќ, Стари српски записи и натписи, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, СКА, Београд, 1902, бр. 41, е запишан натписот вржан на каменито надвратник на западната врата: „... сьзда сѧ домъ свѧтого н вѧикославнаго мѧченика христова георгиѧ. . . въ лѧто ≠ с (· ѱ ·) н · к · н · ѧ · (6821—1313), а во бр. 51 е запишан натписот внатре во црквата: „... сьз'да се ѱ основаниѧ и пописа се. . . въ лѧто ≠ · ѧ · ѱ · к · ѧ · (6826—1318).

Георги во Старо Нагоричино, а тоа значи дека не може да се однесува на нагоричинската црква. Познато е, имено, дека во I пасус од Милутиновата повелба, стои дека најнапред е граден храм на Георги Горгос, а потоа во LXXV пасус дека биле повелбите дадени на дијак Дабиша да ги преведе и препише.

Од особено значење е пречката што стои пред претпоставката на Ѓ. Бошковиќ во фактот дека во LXXV пасус од Милутиновата повелба стои дека архимандритот на св. Георги Горгос Никодим ги изнесол старите хрисовули пред кралот³⁸). Од друга страна во натписите во св. Георги во Старо Нагоричино се споменува игуменот Андоние во време на градењето на храмот и игуменот Венијамин во време на живопишувањето на храмот³⁹). Сите обиди на Ѓ. Бошковиќ да најде заеднички историски именител и да ги израмни и измири овие две спротивности водат само кон очигледно излишно оддалечување од битноста на прашањето и не решаваат ниеден негов дел. Овие два спротивни факти јасно и сигурно сведочат дека св. Георги Горгос и св. Георги во Старо Нагоричино се два храма со издвоени историски податоци.

Но противфактите што се јавуваат пред авторот за целата негова претпоставка не се со ова исцрпени. Еден меѓу таквите противфакти е текстот во биографијата на Милутин од Данило II, каде што се споменува и св. Георги на Серава и св. Георги Нагоричински⁴⁰). Според ваквото издвоено споменување на двата храма, сметам дека е лишена од основа претпоставката манастирот св. Георги Горгос да се идентифицира со св. Георги во Старо Нагоричино.

Ѓ. Бошковиќ разгледува и една друга пречка. Имено, бидејќи св. Георги Горгос се наоѓал на ридот Вергин, Ѓ. Бошковиќ се обидува да го објасни искачувањето од пчинска Серава, како искачување кон рид. Тоа не е прифатливо заради следното: сосема е без доказ мислењето дека Константин Асен можел да оди по таков пат, на којшто два пати треба да се прегази Пчиња и пчинска Серава, па потоа уште и да се искачува. Понатаму наведената од Ѓ. Бошковиќ мерка од четврт саат за оддалеченост, е како релативна неприкладна затоа што е за време. Правата оддалеченост во воздушна линија изнесува околу 2 километри, и затоа не би можела никако да биде прифатена како погодна за да се означат со терминот над Серава, на што особено инсистира Ѓ. Бошковиќ.

³⁸) Р. Грујиќ, Три Хиландарске повеље, 5—24, Скопско научно друштво, Зборник за историју Јужне Србије и соседних области, Скопје, 1935, пасус LXXV: „... вѣдомо боудн како изнесе прѣд' крал(нект)в(о) ми архимондритъ Никодимъ записаннѣ хрисовоуле. . .” (Р. Грујиќ, во истиов труд на стр. 2 употребува израз чл. = член; Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . ., стр. 76, употребува израз пасус. Сметам дека е најприфатлив изразот пасус за кој се определив).

³⁹) При градењето на св. Георги во Старо Нагоричино во 1313 година (Според Љ. Стојановиќ, Стари српски записи. . . бр. 41): „. . . и при нгѣменкѣ ѿндонѣ. . .”. При живопишувањето на истиот храм во 1318 година (Според Љ. Стојановиќ, Ibidem бр. 51): „. . . (при) нгѣменкѣ Бениламинѣ. . .”.

⁴⁰) Ѓ. Даничиќ, Данило II, Живото краљева и архиепископа српских, стр. 138 Во биографијата стои дека Милутин ги соградил: „црковъ свѣтааго Георгиа на рѣцѣ Серавѣ. . .” како и „. . . црковъ свѣтааго Георгиа Нагоричѣскааго. . .”.

Во продолжување на истата мисла Ѓ. Бошковиќ настојува на важност на рид, како геолошка формација, на кој бил манастирот. Познато им е, меѓутоа, на сите што биле во Старо Нагоричино, дека црквата се наоѓа не на рид, ами на една падина под ридот⁴¹⁾, и тоа многу добро се гледа на сл. 8 во трудот од Ѓ. Бошковиќ.

Ѓ. Бошковиќ, понатаму, укажува на тешкотијата што произлегува од фактот дека на патронското место во црквата св. Георги во Старо Нагоричино стои св. Георги Тропојафорос кој е тешко да се поистовети со св. Георги Горгос како што стои на многу места во Милутиновата повелба. Според ова е јасно дека е неприфатлив обидот на Ѓ. Бошковиќ за поистоветување на двата храма⁴²⁾.

Меѓутоа, од особено значење за ревизија на хипотезата на Ѓ. Бошковиќ се два факта што стојат во текстот на Милутиновата повелба. Тие факти на најкатегоричен начин се противставуваат на претпоставката на Ѓ. Бошковиќ, иако тој ги превидел во своите инаку сериозни испитувања,

41) Обидот на Ѓ. Бошковиќ, Проблем. . . , стр. 78, 79, да го трансформира текстот од I пасус на Константиновата повелба „... на брѣдѣ Кириѣнѣк...“ во „... на брѣдѣ въ Пчинѣк...“ заслужува вистинско внимание, иако е изнесен во нота, токму затоа што му е посветено многу место. Овој начин на испитување и обид за поинакво решавање на прашањето останува, меѓутоа, безрезултатен, бидејќи му се спротивставува еден вистински факт од Милутиновата повелба. Имено во XXXI пасус се споменува еден топоним кој би можел да биде сметан за Пчиња: „Село Клоуѣгеро-ланѣ над Пшиномѣ...“ а во LI пасус се споменува Пчиња во редовна транскрипција „... Дроуѣма ц(а)рѣва кон гред(е) на Пчиню...“. Според ова, значи, најголемото видливо отстапување во транскрипцијата на зборот Пчиња е Пшиња, и сосема е тешко да се прифати отстапувањето од Кириѣнѣк во въ Пчинѣк како што предложува Ѓ. Бошковиќ. Натомошната хипотетична трансформација на Ѓ. Бошковиќ, во иста 36 нота, на хипотезата „... на горѣ Кириѣнѣк...“ во „... на горѣ въ Пчинѣк...“ и потоа во „на горѣ ѿс чинѣк...“ за да се доближи до Нагоричино, не може да се прифати пред фактот дека во Милутиновата биографија од Данило II стои јасно и без трансформираност „... и црѣковъ светааго Георѣгѣа Нагоричѣскааго...“ Во прилог на објективното претставување на овие ставови неопходно е да се додаде дека Ѓ. Бошковиќ и самиот ги оградува со резерва овие свои хипотези со: „Засега, меѓутоа, ова останува, тоа го сеќавам добро, сеуште само една несигурно ископструирана хипотеза“, и „Да ставиме сепак на сето ова знак на прашање“ стр. 79.

42) Во нота 48. Ѓ. Бошковиќ му посветува внимание и на околностите во кои исчезнал манастирот св. Георги Горгос. (Според С. Радојчиќ, Мајстори старог српског сликарства, СКА, Посебна издања, Археолошки институт, књ. 3, Београд 1955, стр. 53 „Во април 1428 е урнат богатот Милутинов манастир св. Георги Горгос во Скопје“. Додека во записот на еден ракопис во Хиландар (според Љ. Стојановиќ, Стари српски записи. . . стр. 25, бр. 6121, стои: „≠ ·S·Ц·А·S· Sзаше . . . велнк·мѣченика георѣгѣа пприла“. (6936—1428). Во продолжение Ѓ. Бошковиќ, по пат на излишно заобиколување се обидува да постави нешто во прилог на својата нагоричинска претпоставка. Но било да е црквата конвертирана или разурната што наполно одговара на стварната положба со св. Георги Горгос, кој веќе не постои, јасно е дека св. Георги во Старо Нагоричино никогаш не бил земен од Турците и не е ниту конвертиран ниту разурнат, та според тоа не може да се идентифицира со св. Георги Горгос. Кон ова е сосема умесно да се припомним околната дека турското население било колонизирано по градовите и таму имало потреба од цамии за кои биле конвертирани некои цркви. Многу ретко се конвертирани и разурнати во турско време цркви во далечни и планински места.

или можеби сметал дека не треба да ги земе под внимание, како спротивни на неговата хипотеза.

Збор е најнапред за именувањето на св. Георги Горгос, во вториот став од LXXVII пасус на Милутиновата повелба, како св. Георги Скопски „... Светаго Георгина Скопскогo...“⁴³⁾). Ваквото именување позволява без особено измачување во конструкции да се толкува со две објаснувања. Најнапред дека апсолутно не може оддалечениот св. Георги во Старо Нагоричино да се смета за скопски храм и манастир, особено при фактот дека во Милутиновата биографија од Данило II се споменува изричито и „... и црквѣъ светалго Георгина Нагоричьскалго...“⁴⁴⁾). Во продолжение треба да се прифати толкувањето дека св. Георги Горгос бил толку близу до скопскиот град, што таа околност позволява да го наречат и скопски.

Вториот многузначен факт што се противставува на претпоставката на Ѓ. Бошковиќ, стои во околноста дека реката Серава на три места во повелбата се споменува заедно со скопски топоними и заради тоа со сема треба да се отфрли и најмалата можност Серава да се смета за пчинско-нагоричинска, врз што Ѓ. Бошковиќ натаму ги темели речиси сите свои претпоставки. Еве зошто Серава од повелбата може единствено да се смета само за скопска река. Во XVII пасус од повелбата стои: „... одъ ца; ева дроуѣма кои гредѣ одъ Сераве къ Светои Троеручици оу съ поутѣ кси иде къ Обласи Нир'ѣѣ...“⁴⁵⁾). Овде е вон сомневање дека станува збор за скопска Серава бидејќи е топонимски поврзана со св. Богородица Троеручица, којашто е позната како скопски храм и така се споменува уште на неколку места во Милутиновата повелба. Веќе само според овој дел од текстот на Милутиновата повелба е јасно дека Серава е скопска река и дека врз оваа основа св. Георги Горгос не може да се идентифицира со св. Георги во Старо Нагоричино.

Понатаму, во четвртиот став на XXIII пасус на Милутиновата повелба стои: „И на Серавѣ вѣрѣтъ даше вѣзозглав'чѣки...“⁴⁶⁾). И овде е вон сомневање дека станува збор за скопска Серава бидејќи фамилијата власник треба да е од скопскиот град. За поткрепа на ваквото мислење служи и фактот дека истата фамилија се споменува и во првиот став на XXIII пасус, каде што се зборува за имоти околу Скопје, или околу Црешево, или кај Богородица Воденска и другаде; таму стои: „И дроуѣмоу никоу даше вѣзозглав'чѣки...“⁴⁷⁾).

Понатаму, во четвртиот став од XXIV пасус на Милутиновата повелба стои: „... оуѣ' рѣкѣ Сераве до попа Бата и до В'лгаса...“⁴⁸⁾). Овде е вон секакво сомневање дека станува збор за скопска Серава бидејќи е поврзана со имотот и името на В'лгас, кој е веројатно жител од градот скопски. Ова мислење го докажува и повторното споменување на

⁴³⁾ Р. Грујиќ, Три хиландарске... стр. 23.

⁴⁴⁾ Ѓ. Даничиќ, Данило II... стр. 138.

⁴⁵⁾ Р. Грујиќ, Три хиландарске... стр. 8.

⁴⁶⁾ Ibidem, стр. 10.

⁴⁷⁾ Ibidem, стр. 9.

⁴⁸⁾ Ibidem, стр. 10.

В'лкас заедно со Богородица Троеручица, во својство власници на имоти близу едно по друго. За ова, имено, стои во петтиот став од XXIV пасус: „...та до В'лкаса и до с(в)е)те Петке и до с(в)е)те Троеручице“.⁴⁹⁾

И на крајот четвртиот навод на реката Серава во Милутиновата повелба е поврзана со планината Црна Гора (Скопска). Во шестиот став од XXVIII пасус стои: „...оу Чррноу Гороу, до ркке Сераве...“.⁵⁰⁾ Ова несомнено и незаобиколувачко споменување на Скопска Црна Гора, покрај сите други досега спомнати наводи, значи дека не станува збор за пчинска, ами за скопска Серава.

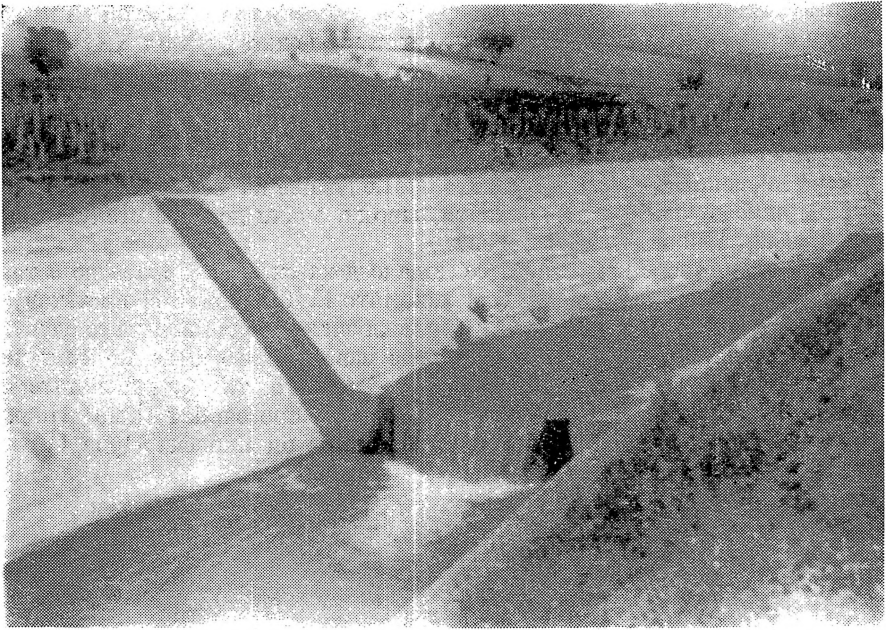
Неопходно е кон ова да се додаде дека скопска Серава не е така незнатна рекичка што презушува како што Г. Бошковиќ ја претставува на сл. 4 и со текстот под неа. Само во исклучително сушни лета се случува Серава да презуши поради водогаги за наводнување ниви, но во такви лета и реката Леленец останува со суво корито, та дури и водите на Вардар паѓаат на помалку од половина од просечниот ниво. Инаку, редовно, Серава собирајќи вода од добар дел од Скопска Црна Гора е полноводна, сл. 1, 2.

Сл. 1 — Реката Серава во старото градско корито, пред влегување во подземниот пресведен дел (крај на јуни 1967 година).

⁴⁹⁾ Ibidem, стр. 11.

⁵⁰⁾ Ibidem, стр. 12.

Сл. 2. — Реката Серава во ново коригирано корито во Бутелско Поле — почеток, на јули 1967 год.

Врз основа на изложените факти и околности што ѝ се противставаат на претпоставката на Г. Бошковиќ, сметам дека апсолутно никако не може да се прифати идентифицирањето на св. Георги Горгос со св. Георги во Старо Нагоричино и дека тоа се два манастира.

По сите овие ревизиони испитувања со право може да се заклучи дека ниедна од досегашните претпоставки за местото на св. Георги Горгос не може да издржи критика и да се усвои како прифатлива, а сепак св. Георги Горгос постоел и треба да се изнајде неговиот локалитет.

Во барањето на правата вистина би требало да се опре најнапред врз податоци од Константиновата и Милутиновата повелба и Милутиновата биографија, давајќи им не слободно и произволно, ами објективно и прецизно толкување, и согледувајќи ја нивната реална функционална врска. Дури по ова ќе треба да се изложат и испитувањата на локалитетот што го предложувам како моја претпоставка*).

Најстариот документ, Виргинска грамота од Константин Асен, од втората половина на XIII век, што е во Хиландар, дава можност за повторно и темелно разгледување за добивање на нови одговори на прашањето за местонаоѓањето на манастирот св. Георги Горгос.

*) Испитувањата се делумно изведени и со средства од фондот за научно истражувачка работа.

Судејќи според текстот „...сзшзшш црк мн къ долима зем'ла .
 вврѣте црк мн манастирѣ . . . на врздѣ Киргинѣ прѣмо Скопии гра нады
 Серѣвѣж . . .”⁵¹), може да се смета дека манастирот е најден откако царот
 слегол во Долна Земја. Таа Долна Земја, да повторам, може да биде само
 Скопско Поле во кое се слегува од кумановско со разлика од 200—600 ме-
 тра. Може натаму да се претпостави дека ридот би можел да биде оној под
 Султан Мурат памија, којшто е на стариот таканаречен кумановски пат
 што врви под Гази Баба за скопски град. Ридот се наоѓа спроти скоп-
 скиот град, оддалечен од него околу 570 метра и токму над Серава, би-
 дејќи е од неа оддалечен помалку од 80 метра.

Натамошен податок за одбележување во Константиновата повелба
 и од особено значење е фактот според текстот: „Людѣ кои сѣ вврѣтаѣтъ
 въ гра Скопскомъ сѣгаго и великославнаго великомника хрѣва Гѣвргина горга . . .
 да не работѣѣтъ . . .” Овој податок зборува дека во скопскиот град се
 наоѓаат и ќе се најдат луѓе што се во јурисдикцијата на манастирот св.
 Георги Горгос и тоа во таков голем број и така чести случаи, што токму
 заради тоа било неопходно да му се посвети цел еден дел во оваа по-
 велба. Овој пасус не е случајно составен и внесен во Константиновата
 повелба и може да го индицира понапред од сите други претпоставки
 следниот факт. Правото место и локалитетот на манастирот било така
 близу до скопскиот град што манастирските луѓе можеле бргу и во голем
 број и често да дојдат во скопскиот град. Следејќи ја оваа мисла може
 да се претпостави дека најблизок рид до скопскиот град, наспроти него,
 а што се наоѓа над Серава е ридот на којшто е подоцна соградена
 Султан Мурат памија.

Исто така од не мало значење за утврдување на местото на мана-
 стирот е и текстот кој во XXXV пасус стр. 586, укажува кои работи не
 треба да ги работат работниците од црквата: „И ѿ работник . . . ни
 гра видати ни блѣстн и . . . ни темница блѣстн . . .” И овој текст
 не е случаен и отвора можност за сериозна претпоставка дека работ-
 ниците што не треба да зидаат град ни да вардат пред затвор,
 треба да се наоѓаат близу до градот и затворот, а најблизок град со ве-
 ројатен затвор е скопскиот град и оваа близина упатува да се прифати
 првата дедуктивна претпоставка дека манастирот се наоѓал на најблискиот
 рид кај Султан Мурат памија.

Вон сомневање е дека е од уште поголема важност вториот, поно-
 виот и поопширниот документ за манастирските имоти и права на св.
 Георги Горгос, објавен во делови и најназад и цел како Баштинска по-
 велба од крал Милутин, за обновениот стар манастир св. Георги Скоро-
 постижник — Горгос кај Скопје, од 1300 година⁵²). Овој документ којшто

⁵¹) Й. Ивановъ, Български старини. . . , 1931 год. стр. 581.

⁵²) Р. Грујић, Три хиландарске повеље, стр. 5—24.

е веќе разгледуван како повелба со податоци за местонаоѓањето на манастирот, уште ни оддалеку не е во потполност исцрпен и во него не се согледани ни сите директни ни посредни укажувања, коишто со објективно толкување можат да дадат нова светлина врз досега неразјаснетиот проблем.

Најнапред треба да се спомене дека и во оваа Милутинова повелба, како во Константиновата Виргинска грамота, веќе во почетокот стои дека манастирот св. Георги Горгос е најден спроти скопскиот град на Серава, на ридот наречен Вергин. Овој пасус го објаснувам со истата претпоставка дека местото на манастирот е во Скопско Поле на ридот под кој врви кумановскиот пат, а којшто е околу 570 метра спроти скопскиот град и помалку од 80 метра од Серава, односно над неа.

Натаму и во Милутиновата повелба, како и во Константиновата грамота, се наоѓа пасусот „оние луѓе од манастирот Георги Горгос што ќе се најдат во скопскиот град да не работат никаква царска работа. . . да не зидаат тврдина и да не вардат“. Истото толкување на овој текст од Константиновата грамота сосема е прифатлив и за идентичниот текст во Милутиновата повелба, односно дека манастирските луѓе можеле бргу, често и во голем број да доаѓаат во скопскиот град затоа што манастирот бил многу блиску, а најблиското место на манастирот е ридот под Султан Мурат памија, спроти скопскиот град над Серава.

Потребно е да се приспомни натаму дека само во Милутиновата повелба се споменува бања во врска со реката Сливштица, а порано во Константиновата грамота ја нема. Тоа значи дека настанала во времето од втората половина на XIII век до 1300 година и дека не е стара бања лоцирана крај некој термален извор, ами е во меѓувреме градена. Што се однесува до смалувањето на водата за манастирот и бањата од цела Сливштица во Константиновата грамота на една четвртина во Милутиновата повелба, сметам дека овој податок не укажува на никаква ориентација за местонаоѓањето. Од друга страна ни пасусот од Милутиновата повелба што вели дека четвртиот дел од реката Сливштица се дава на употреба на манастирот и бањата, не може да се употреби за локализирање на црквата и манастирот св. Георги Горгос, бидејќи значи единствено дека се однесува за наводнување на манастирскиот имот. Кон ова не треба дообјаснување дека е немисливо да се искачува вода до манастирот што бил на рид. Во прилог на ваквиот начин на толкување доаѓа и фактот дека во пасусот од Милутиновата повелба има места во кои се споменува вода за наводнување најверојатно на манастирскиот имот. Таков е случајот на пример во XV пасус со: „... изводи од Љепница... и да си вади житла и врткови...“. Понатаму во XV пасус стои: „И друуги изводи да си изведе од Велике рѣке...“. Понатаму во XXVII пасус стои: „И вода црковна да не се изводитъ изъ мѣгнѣ чрѣшевѣске...“. Овде дури се споменува црковна вода за којашто е вон сомневање дека не истечувала од црквата, ами од манастирскиот имот. Понатаму во XXVIII пасус став пети се вели: „... шг' рѣке Гливицице по водагаи кои нде на баню...“. Уште понатаму во шестиот став на XXVIII пасус стои: „... оу Чрьноу Гороу, до рѣке Сераве и до водагаи и до горне водагаи.“ „Сите овие наводи во повелбата укажуваат на користење на вода од

некоја река или со изведени јазови, за наводнување на манастирскиот и друг имот. Сметам дека и со четвртината од Сливштица е ист случај, каков што е најблизок за претпоставување и прифаќање.

Меѓу натамошните делови од Милутиновата повелба не би требал да предизвика интересирање XIII пасус со набројувањето на разновидни имоти, што кралот ги купил за манастирот од разни сопственици во скопскиот град и во близката и поширока скопска област бидејќи тоа не споможува за одредување на местонаоѓањето на манастирот. Меѓутоа, не е без значење дека при таквото набројување е наведен во XIII пасус и текстот: „Дворъ въноутрѣ града скопскаго...”. Значењето на овој податок може да се најде во најблиската за прифаќање претпоставка, дека само сосема блискиот манастир, што би се наоѓал на ридот кај Султан Мурат џамија, можел да има потреба од дворец во скопскиот град, најверојатно за престојување на игуменот и повисоките свештеници, или за пречеци на високи личности или за посигурно засолниште во тврдината.

На ваква претпоставка упатува уште повеќе и фактот дека целиот прв став, од XVI пасус во Милутиновата повелба, му е посветен на откупувањето за да се направи палата и дворец за св. Георги Горгос: „И коули кралевство ми оу градоу Скопи въноутрѣ града одъ Николе, сына попа-Димитра Двзтерѣва рѣпинне за цѣкноу .с. перперъ, и тоу създахъ полатоу и дворъ Светому Георгию”. Нема сомневање дека градење палата и дворец во скопскиот град би било разбирливо најнапред како потреба затоа што манастирот бил во непосредна близина. Во XVIII пасус стои, пак во врска со ова дека св. Георги Горгос поседувал веќе една стара палата кај Големата Врата: „И прида кралевство ми одъ Леуновѣхъ рѣпинъ .в. рѣпинк при полатѣ старои Светаго Георгиа на Великихъ Братѣхъ“.

Се разбира сосема инаков треба да е односот кон вториот и третиот став од XVI пасус и некои делови од XVII пасус, каде што се наведува купување куќи и урнатини во скопскиот град. Купување на вакви куќи и урнатини, за веројатно подоцно градење, позволява и претпоставка дека тие би можеле да бидат и за кој да е друг оддалечен манастир за да се создадат недвижими имоти во градот и евентуално да се собираат приходи за манастирот од наемнина⁵³).

Меѓу досегашните толкувања најповеќе интересирање има предизвикано XX пасус од Милутиновата повелба, каде што стои: „И дахъ врьтѣ Леуновѣхъ подѣ манастиремъ .з. погонъ, и населн на немъ кралевство ми село Светому Георгию”. Ова уточнување би давало можност да се претпостави дека таму каде што била Леуновата градина бил и манастирот со црквата и населеното село. Но

⁵³) Ibidem, пасус XVI став втори: „И тоугне прикоупихъ коукю отъ Дима сына Кондѣва за цѣкноу .л. перперъ.”, Пасус XVI, став трети „И тоугне прикоупихъ коукю отъ Манона Коукаева за цѣкноу .к. перперъ”. Пасус XVII „И прида кралевство ми Япокав'ковоу цркъвъ Светаго Георгиа и около неѣа .ѣ. коукамаъ рѣпинне“.

бидејќи нема апсолутно никакви податоци каде би можела да биде Леуновата градина, тоа нема основа ни за заклучок за местонаоѓањето на манастирот. Ако, меѓутоа, воопшто се прави претпоставка, тогаш засега уште ниеден спротивен податок не пречи да се смета Леуновата градина и населеното село, коешто подоцна е вклучено во градската урбанистичка диспозиција на турско Скопје, да се наоѓале крај ридот на Султан Мурат џамија, на просторот кон Серава.

Вон од ова сметам дека со поголемо вдлабочување треба да се пријде кон толкување на првиот став од XXIX пасус од Милутиновата повелба каде што стои: „И прѣдъ полатомъ Ширгъ Хрѣптати да несть сокница Свѣтаго Георгиа Горга и поѣждоносца въ бранехъ”. Вон сомневање е дека не може да е случајно и без значење составен овој пасус, токму во градот да се дава ’рбетеста кула за магацин во кој ќе се собира храна од натурални давачки на манастирските имоти. Овој навод може да се толкува само на еден единствен начин. За да може да се чува храна — некоја и расиплива — таа мора да биде многу наблизу и на рака на црквата и манастирот, односно на манастирската обител. Тоа пак значи дека манастирот и обителта биле сосема близу, односно веројатно на првиот најблизок рид спроти скопскиот град над реката Серава, на ридот кај Султан Мурат џамија.

Од особено значење за одредување на местото на манастирот го сметам првиот став во XLIII пасус од Милутиновата повелба каде што стои: „Поповлани кон се оврѣгають въ Скопни градѣ подъ областю Свѣтаго Георгиа... И тизи попове да дрѣже неделю оу манастири редомъ”. Овој навод значи дека свештеници се наоѓаат во скопскиот град, што може да се толкува со вонредната близост на манастирот до скопскиот град. Понатаму и натамошниот дел од наводот зборува дека растојанието меѓу скопскиот град и манастирот е толку мало, што свештениците можат да ја држат непречено неделната служба во манастирот, по ред. Најблиската претпоставка и во овој случај е манастирот да бил на ридот кај денешната Султан Мурат џамија.

На крајот треба да се подвлече и значењето на еден дел од вториот став на LXXVII пасус којшто порано е веќе спомнат: „... како да никтоже отъ таковъихъ да не смѣнѣтъ вѣлѣсти въ людѣ Свѣтаго Георгиа Скопского...“. Овој навод може да се толкува исто така само на единствен начин, дека вонредната блискост на соседниот рид кај Султан Мурат џамија е околноста манастирот св. Георги Горгос да се нарече скопски.

Сега по конечното изложување на сите податоци и индикации што позитивно ја осветлуваат претпоставката дека црквата и манастирот св. Георги Горгос би можел да се наоѓат на ридот кај Султан Мурат џамија, треба да бидат разгледани и податоците што произлегуваат од испитувањето на самиот рид и локалитетот.

I. Тој рид е составен од лапорец и пешчар, од еднаков геолошки материјал од каков што е целиот рид под скопската тврдина Кале и ридот што се надоврзува на Калето на северозападната страна. Лапорестиот геолошки состав најдобро може да се провери на северниот низок дел на ридот од Султан Мурат џамија. Тука е ридот пресечен од улицата Христијан Карпош, некогашен таканаречен кумановски пат што поми-

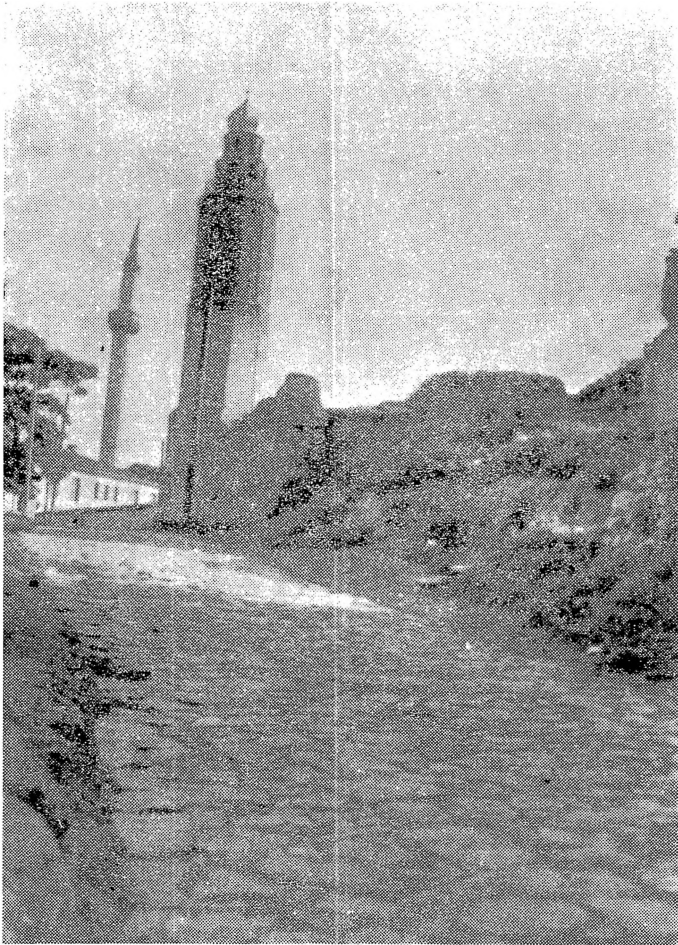
нувал под ридот Гази Баба и под ридот на Султан Мурат џамија, сè до скопскиот град. При пресечувањето на ридот на северна страна на улицата Христијан Карпош, кон Иса бегова џамија, е останата една отсечка на која совршено јасно се гледа геолошкиот состав сл. 3.

Сл. 3. — Отсечка од пешчарниот рид под Султан Мурат џамија, на најниската северна страна кон Иса бегова џамија.

Ваквиот начин на изложување на геолошкиот состав на ридот ги има следните цели. Најнапред да укаже на геолошката протогеност на ридот, односно на фактот дека тој не е творевина од земја и шуг, туку е од цврст геолошки состав како и ридот на кој се наоѓа скопскиот град. Понатаму, излегувајќи од ова, да се укаже дека тоа е георелјефна формација стара како и формацијата на скопскиот град и дека не е ново насипување од средновековниот или турскиот период. И врз основа на ова да се постави претпоставката дека ваква стабилна георелјефна формација со долга старост можела да стане место за градење уште пред средните векови.

II. И втората компонента на ридот под Султан Мурат џамија, височинската ката, заслужува да биде разгледана од оние аспекти што ќе укажат на вистинската можност за постоење на манастирот св. Георги Горгос токму на ова место. Ридот има апсолутна надморска височина од 263 метра, што значи дека е во однос на надморската височина на Скопје од 244, повисок за 19 метра. Меѓутоа, потребно е да се дообјасни дека овој изолиран рид е во однос на најблиската околина, од 250 и 251 м. надморска височина, висок 12—13 метра, сл. 4, 5, 6. При ова е за особено одбележување дека и тврдината на скопскиот град има низок приод од 10—15 метра, од северната и северозападната страна, заради сосема издигнатиот плато на подградието.

Сл. 4. — Наугорен пат кон ридот под Султан Мурат џамија од северната страна.

Сл. 5. — Наугорен пат кон ридот Султан Мурат цамија од западната страна.

Целта на ваквото изложување е да укаже на околноста дека ридот под Султан Мурат цамија не е незабележлива издигнатина, ами вистински изолиран рид со помала апсолутна височина, но со конфигурација речиси како кај скопскиот град од едната страна. Тоа во продолжение може да значи дека ако скопскиот град е изграден како фортификација на рид што е од едната страна висок 10—15 метра, тогаш е сосема прифатлива претпоставката и овој рид под Султан Мурат цамија да бил заради релативната височина користен за градба. Со други зборови во височински сооднос со тврдината на скопскиот град и овој рид треба да се смета за можното брдо од повелбата што е над Серава, и на коешто можела да се наоѓа црквата и манастирот св. Георги Горгос.

III. Натamoшната значајна компонента што треба да биде земена под особено внимание при определувањето на местото на црквата и манастирот св. Георги Горгос е географската диспозиција на ридот.

Пред се потребно е да се одбележи дека ридот под Султан Мурат џамија се наоѓал токму на просторот крај кој поминувал патот од Горна за Долна Земја, како што се споменува во Константиновата грамота. Имено, ридот се наоѓа крај улицата Христијан Карпош што и до пред 35 и повеќе години се наречувала кумановски пат. Сосема е точно дека од Куманово, иако сега има само еден пат за слегување, можела да постои и уште некоја можна варијанта на пат сè до падината на Гази Баба, односно до таканаречената кумановска баждарница. Меѓутоа, од кумановската баждарница до скопскиот град има само еден нормално нивелиран и најкус пат, а тоа е овој меѓу Гази Баба и ридот под Султан Мурат џамија, сл 7. Други можни варијанти вистински не постојат, иако можат да бидат спомнати. Првата потешка варијанта би била северно од Гази Баба со големо искачување на врвот на Гази Баба и повторно слегување и со едно излишно заобиколување три — четири пати подолго од оптималната варијанта. Втората потешка варијанта би била јужно од ридот под Султан Мурат џамија, со доближување до песокливиот терен крај Вардар, и со два-три пати подолго обиколување од оптималната варијанта, притоа со стигнување до делот на скопската тврдина каде се на источна страна само високи сидишта без порта.

Заради сето изложено сметам дека оптималниот кумановски пат и во последно време и во средните векови бил најпогоден за стасување до приодот на патот што одел кон северната или северозападната врата на скопскиот град⁵⁴).

IV. Уште еден елемент е исто така од значење за определување на местото на црквата и манастирот св. Георги Горгос, и затоа треба да биде земен под внимание. Тоа е големата просторност на ридот под Султан Мурат џамија. Имено, ридот е на изохипсата од 255 метра надморска височина долг околу 250, а широк околу 100 метра; на изохипсата од 260 метра ридот е долг околу 175, а широк околу 50 метра, сл 8. Во споредба со ова треба да се наведе дека скопскиот град на големиот плато со периферните помлади бедеми е долг околу 330, а широк околу 145 метра; највисокиот плато меѓу најстарите бедеми е долг околу 270, а на најширокото место има околу 80 метра.

Ова изложување има за цел да укаже, по пат на споредување дека највисокиот дел на ридот под Султан Мурат џамија е само напалу потесен и пократок од највисокиот плато на целиот скопски град. Тоа всушност значи дека и пространоста на платото на овој рид, како и неговата геолошка старост и цврстина биле вонредно поволни услови што поканувале на градба на одбрани постројки.

Во заклучокот по ова може да се подвлече следното. Точно е дека овој рид во географската диспозиција е единствен на патот од Горна Земја за скопскиот град. Точно е потоа дека меѓу сите ридови што се

⁵⁴) Р. Грујић. . . Три Хиландарске. . . пасус XVIII „. . . на Великиџ Братџџ“; пасус XXXVIII, став III „. . . при вратџџ Великиџ“. . .”.

спуштаат од Скопска Црна Гора ниеден не е така близу во однос на скопскиот град, и заради тоа тој е не само прва, ами најприфатлива претпоставка со која би требало да се започне при разгледување на прашањето за црквата и манастирот св. Георги Горгос. Потоа, ридот под Султан Мурат џамија е единствен рид што како и скопскиот град има правец север-југ, и во оваа смисла само овој рид е спроти скопскиот град поставен паралелно со него. И на крајот во географската диспозиција само овој рид е толку близу до Серава, и само за него единствено може да се рече дека е над самата Серава. Има уште еден факт што треба да биде спомнат иако му е карактерот хидрогеорелјефен. Имено, текот на Серава оди се до овој рид речиси во ортогонален правец кон Вардар и токму поради неговата географска позиција свртува под ридот за речиси 40° , вливајќи се во Вардар многу поуздоно.

И сегашната урбанистичка диспозиција главно го врамува со улици целиот рид по најдолниот раб, а со четири покуси улици се стигнува до највисокиот плато, на којшто се наоѓаат Султан Мурат џамија со турбе на источната страна и еден мавзолеј на јужната страна на џамијата. На тоа исто плато се наоѓа Саат кула, а на северниот дел на платото се наоѓаат темелите на едно поголемо турбе.

Има веројатност да се претпостави дека овие сегашни диспозициони односи можеби се стари колку и Султан Мурат џамија, што е подигната 1436 година, иако можеби немаат сооднос со диспозицијата во време на постоењето на црквата и манастирот св. Георги Горгос. Потребно е да се рече дека нема апсолутно никакви траги врз кои би можела да се основе претпоставката дека токму под Султан Мурат џамија се наоѓала црквата, или дека на местото на Саат кула можела да биде камбанаријата на црквата, а наоколу манастирските конаци. Од селото под манастирот не може да се најдат и да се следат траги, но не е за потполно отфрлање фактот дека под ридот, на јужната страна, се наоѓа еден турски амам, можеби на местото на бањата што се споменува само во Милутиновата повелба.

Но ако конечно се прифати претпоставката за лоцирањето на манастирот и црквата на овој рид, какви посредни или стварни податоци можат да се откријат од некогашното постоење на манастирот?

I. Пред сè во зидот од сл. 4 се наоѓаат големи блокови од пешчар, сл. 9, за кои според другите аморфни ситни камења апсолутно не може да се смета дека се правени и нарачани за овој зид. Освен тоа на истото тоа место во овој зид има вездано травертински блокови од кои еден со исклесани рабни профили, сл. 10, за којшто никако не може да се смета дека е нарачан за овој сосема едноставен зид, туку дека е тоа поскапа сполија од некоја друга секако постара постројка. Овој зид е во земјотресот разурнат, но на сл. 4 се гледа неговиот сооднос со Саат кула, а на сл. 9 еден негов дел.

II. Од значење е, натаму, и постоењето на останки од зидот на северозападниот агол од дворот, којшто беше прилично оддалечен од џамијата и можеби го закрепувал дворот на манастирот, сл. 11. Сега по уривањето од земјотресот е одново изсидан.

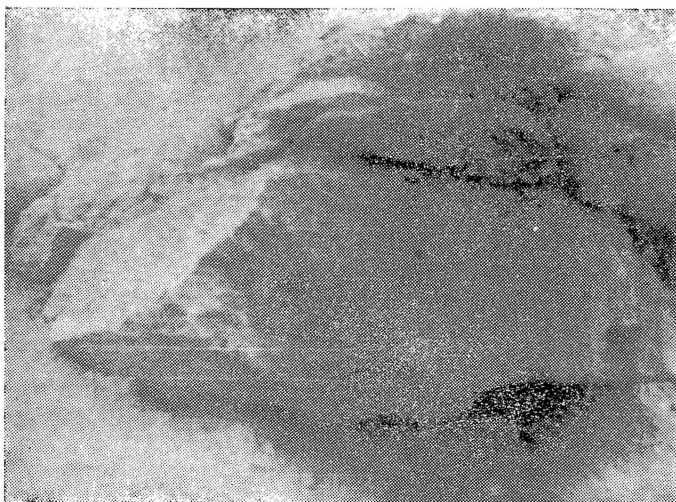

Сл. 9. — Пешчарни блокови во надтемелниот дел од зидот во северниот плато на Султан Мурат џамија.

III. Џамијата Султан Мурат е единствен султански споменик во нашата земја, што значи вонредно значајна исламска постројка. При ова може да се постави умесно прашање на кој начин е одбрано местото за оваа најзначајна зграда. Објаснувачкиот одговор би бил дека ридот на вакво pogodно место бил одамна уочен и на него било градено и пред средните векови, а потоа и царскиот манастир со црквата св. Георги Горгос. Оваа претпоставка има своја логична основа бидејќи за султанска џамија било одбрано место што порано било веројатно одбрано и зафатено од императорот Роман, а потоа почестено со внимание од уште 13 други кралови и царови.

IV. Од не мало значење е фактот дека на маргините на еден хилан дарски ракопис стои дека Турците го зеле манастирот 1428 година. Овој податок било да значи дека е манастирот експроприран, а црквата или разурната или конвертирана во џамија, може да се толкува само на начин дека оттогаш наваму манастирот и црквата не постојат. Од уште поголемо значење е дека токму на ова место се појавува во 1436 година султанска џамија, 8 години по земањето на манастирот.

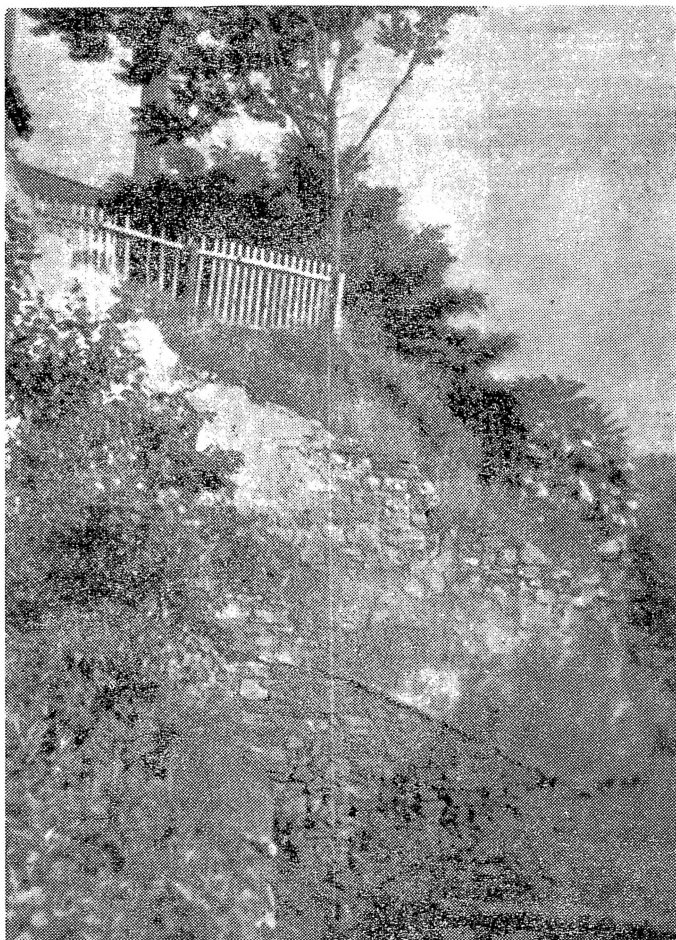
V. Не треба да биде занемарен и фактот за ориентацијата на Султан Мурат џамија, запад—исток како и веројатната црква на св. Георги Горгос на тоа место⁵⁵).

Сл. 10. — Травертински блок со рабна профилација од ѕидот во северниот плато на ридот под Султан Мурат џамија.

VI. И покрај натписните податоци за едно уривање и едно опожарување на Султан Мурат џамија, останува отворено прашање зошто во структурата на ѕидовите во техника *ensadré*, се всидани камења од туфит, од травертин и од покрупен пешчар. Зар за една султанска зграда немало

⁵⁵) Се разбира дека при ваков навод не треба да се испушти од предвид дека овој факт не може да има пресудно значење. Имено, џамиите имаат ориентација кон југ што се подудира со црквите кон исток. . . И затоа доколку Султан Мурат џамија има азимутско отстапување од 24°, дотолку и црквата ако се покаже дека навистина се ползувани нејзините темели, отстапува за 24° од азимутска ориентација. Овој случај во ориентацијата не е осамен. Неопходно е да се додаде дека и другите џамии: Јахја пашина, Иса бегова, урнатата Казанџилер џами, Мурат пашина и Мустафа пашина отстапуваат со својата ориентација кон југ за 20°—30°.

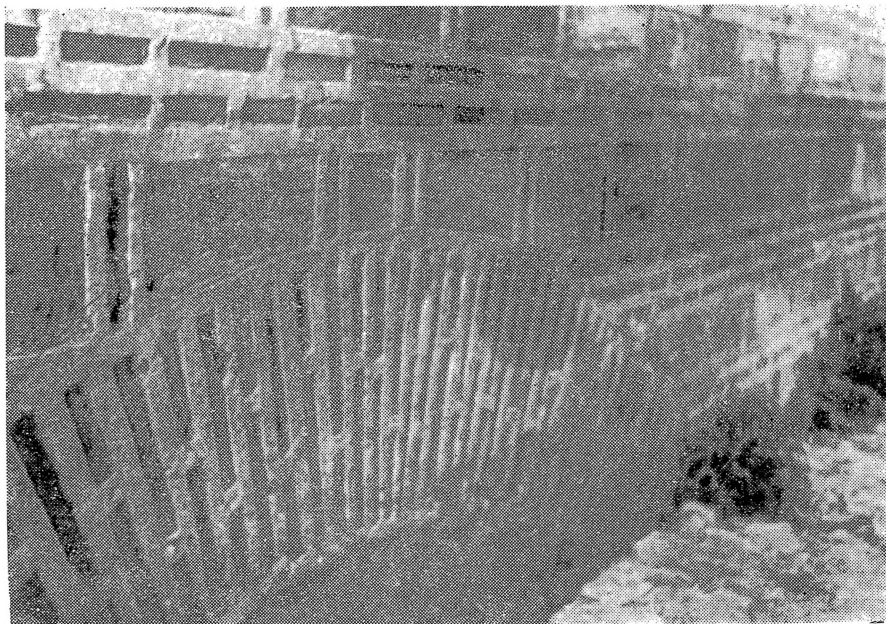

Сл. 11. — Останки од зидот во северозападниот агол од дворот пред Султан Мурат џамија.

средства да се нарача само една и иста врста камен⁵⁶). Можеби треба одговорот на ова прашање да се најде во претпоставката дека се камењата различни затоа што потекнуваат од нова порачка и од постарата зграда на црквата св. Георги Горгос.

⁵⁶) За одбележување е дека во Мустафа пашина и во Иса бегова џамија е употребен за зидање, во структура *opus caedatè*, исклучиво притесан травертин. Од друга страна во постариот дел на Јахја пашина џамија има и травертин во структура *opus caedatè*, додека во поновиот поголем источен и горен дел е употребен тесан и пригладен травертин во големи блокови со рамни рабови; притоа е потполно избегнато мешањето со тули и нема ни *opus caedatè*, ни *opus mixtum*. Во Мустафа пашина џамија има не само притесан травертин во *opus caedatè* структура, ами и сокл од травертин и два реда зидани травертински блокови.

VII. На крајот на ова изложување, не е без значење фактот на постоење на две големи полукружни тулени арки во надтемелните ѕидови на Султан Мурат џамија. Овие тулени арки, што се на западната и јужната фасада, излегуваат од тлото и се високи до 70 см. а во видливиот дел широки до 4 м. додека е нивната тулена дебелина (од 1 тула и пол) 0,50 м., сл. 12. Според димензиите на сегментот основите на овие арки би биле 1,5 м. под сегашниот ниво на тлото. За одбележување е уште дека малтерските fugи од овие арки се негде споени, а негде одделени од горното наизидување, сл. 13. Втора значајност што е за одбележување е дека осем полукружните арки внатре сите прозорци на џамијата и арките на тремот имаат ориентален исламски скршен лак додека овие две арки се полукружни⁵⁷⁾. Сега сосема умесно се отвора прашањето со што можат да се објаснат двете големи тулени арки, што за џамијата немаат цел во конструкцијата. Нивното постоење може да се објасни само со одговорот дека можеби не и припаѓале на џамијата, ами на некоја постара зграда на чие место е изградена Султан Мурат џамија. Нема

Сл. 12. — Полукружна тулена арка во западниот надтемелен ѕид на Султан Мурат џамија.

⁵⁷⁾ Навистина и овој податок не може да биде од пресудна важност за едно сигурно тврдење бидејќи алтернирањето на полукружни и остри, лакови е застапено во турските споменици (К. Петров, Акведукот крај Скопје и проблемот на неговото датирање, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 13. Скопје, 1962, стр. 19 и 20. „ . . . во градбите во Турција од XIV и XV век постојат вакви остварени алтернирања така што е пракса која зафатила место на повеќе турски споменици“, „ . . . оваа пракса подоцна се пренесува и при градењето на турските споменици во Македонија, особено во Скопје, каде што во иста градба се алтернираат полукружни и остри лакови. . . ”

Сл. 13. — Малтерски фуџи од полукружната тулена арка во западниот надтемелен ѕид на Султан Мурат џамија.

сомневање дека сондажни ископувања на овие две места би дале поизјаснет одговор на ова прашање⁵⁸).

Врз основа на сето изложено умесна е блиската претпоставка дека на овој рид и порано имало зграда, веројатно сакрална, која би можела да биде св. Георги Горгос на брдото Виргино на Серава.

⁵⁸) Обидот да договорам еднодневно сондирање крај основите на овие арки, со надлежните во месец април 1967 година, не наиде на правилно разбирање. Подоцна, во мое отсуство, е отворена една сосема непогодна мала сонда (2,00 × 0,40 × 0,40), далеку од основите на јужната арка и без настојување со продлабочување и проширување да се испитаат основите на арката. За резултатно докончување на испитувањето сондата требаше да има димензии 6,00 × 2,00 × 2,00 м.

Dr. Konstantin Petrov

L'IDENTIFICATION DE L'EMPLACEMENT DU MONASTÈRE ST-GEORGI GORGOS

Résumé

L'auteur de cette oeuvre appréciant les tentatives faites jusqu'à présent pour étudier ce problème, fit une révision de toutes les opinions et hypothèses exposées auparavant.

D'abord il révisa les deux hypothèses les plus anciennes de S. Novaković argumentant leur inadmissibilité. Ensuite l'hypothèse de V. Knčov et celles de J. Ivanov, les exposant également comme inacceptables. Par la suite il fit la révision des hypothèses réinterprétées de G. Iljinskij, K. Jireček et V. Marković, en exposant qu'elles aussi ne pouvaient être admises.

Dernièrement R. Grujić consacra une attention spéciale à la question de ce problème. Lors de la révision de son point de vue, on rejeta la supposition que les fondements de l'église et du monastère auraient pu être déterrés et transportés à l'emplacement prétendu. C'est avec réserve que l'on peut admettre l'opinion de R. Grujić, qu'à la surface de l'emplacement en question, on trouva des briques et pierres byzantines, vu qu'elles peuvent appartenir à une autre époque. De même fut rejetée l'opinion, qu'à base de ces pierres et briques prétendues comme byzantines, l'on peut conjecturer la forme architecturale de l'édifice, comparé même aux églises à cinq coupoles aux alentours de Skopjé, Kumanovo et à Kosovo. Plus tard fut confirmé le fait, qu'à l'emplacement supposé ne se trouvent aucunes traces superficières de constructions, donc cette opinion non plus, ne put être admise. Dans la révision on souligne aussi la divergence avec l'opinion, que l'eau captée de la Slivštica était utilisée directement par le monastère, et selon ce fait établir l'emplacement de l'église. Cependant, en réalité cette eau était destinée aux terres du monastère. Donc, l'hypothèse que l'emplacement du monastère est au sud de Butel est rejetée, vu qu'il est trop éloigné de Skopjé, qu'il est tourné vers la Skopska Crna Gora, et non vers Skopjé, qu'il est trop éloigné de la Serava, et l'on ne peut le considérer comme étant au dessus de la Serava.

L'essai le plus récent de résoudre la question de l'emplacement du monastère St. Georgi Gorgos fut fait par Gj. Bošković. Il soutient l'hypothèse, que l'emplacement du monastère était à Staro Nagoričino, approuvant la supposition de J. Ivanov. De même fut rejetée l'interprétation du terme indiquant l'orientation de la direction vers le monastère, en expliquant simultanément que Dolna Zemja, où se trouvait le monastère ne peut être que dans la contrée de Skopjé. Lors de la révision, on rejeta également l'interprétation relatant la date de la bulle de Milutin, la fixant en 1300 au lieu de 1312. On ne peut aussi admettre, que Gj. Bošković ait pu confondre l'archimandrite de St. Georgi Gorgos, Nikodime, avec le supérieur Andonie de Nagoričino. Par la suite, on ne peut admettre la confusion entre les monastères St. Georgi Nagoričino avec St. Georgi Gorgos, vu que dans la biographie de Milutin par Danilo II, on mentionne le monastère de St. Georgi sur la Serava, et séparément St. Georgi de Nagoričino. On remarque aussi que le monastère

St. Georgi de Nagoričino ne se trouve pas sur une colline, comme cela est indiqué dans la bulle de Milutin au sujet de St. Georgi Gorgos, donc l'hypothèse de Gj. Bošković est complètement non admissible. Du fait, que dans le monastère de St. Georgi Nagoričino, à l'emplacement où se trouve le saint patronal est peint St. Georgi Tropaforos, on est obligé de rejeter l'hypothèse de Gj. Bošković sur la confusion entre les deux monastères. Vu que dans la bulle de Milutin à plusieurs endroits on mentionne la Serava, dont le nom local est „la rivière de Skopjé”, (grav. 1 et 2), on doit rejeter la supposition de Gj. Bošković, qui confond les deux monastères.

En but de découvrir une réponse plus juste à la question de l'emplacement du monastère St. Georgi Gorgos, les bulles de Konstantin et Milutin furent sérieusement étudiées. Dans la bulle de Konstantin fut pris en considération le passage qui fixerait l'emplacement du monastère, en descendant de Dolna Zemja, vers la ville de Skopjé, sur une colline au-dessus de la Serava. On souligne également le passage qui parle sur le personnel du monastère, qui se trouvait dans la ville de Skopjé.

Dans la bulle de Milutin on remarque spécialement la citation relatant la construction de palais et d'un chateau pour le monastère dans la cité de Skopjé, et aussi d'une tour destinée à être un magasin pour les tributs en espèces faites au monastère. On souligne également le passage qui cite, que les prêtres de la ville disaient la messe dominicale dans le monastère chacun leur tour. Dans la bulle de Milutin, on remarque spécialement le passage où le monastère St. Georgi Gorgos est surnommé „de Skopjé”.

Suivant ces instigations on peut prétendre, que le monastère St. Georgi Gorgos se trouvait sur la colline la plus proche vers la ville de Skopjé et au dessus de la Serava, sur un monticule au-dessous de la mosquée du sultan Murat. Lors des recherches faites en ce lieu sur la colline, les indices suivants furent constatés: 1) La colline a une base de grès (grav. 3); sa constitution, sa consistance et son âge sont les mêmes que celles de la citadelle de Skopjé, donc une formation géologique qui représentait un lieu très propice pour la construction. 2) La colline a une hauteur de 12 à 19 mètres (grav. 4, 5 et 6), approximative à la hauteur de la citadelle de Skopjé côté nord, ce qui donne raison à croire, que cet endroit est une vraie colline, comme, on le mentionne dans la bulle. 3) Cette petite colline se trouve sur le chemin de Gorna vers Dolna Zemja, éloignée à peine 80 mètres de la Serava (grav. 7), exactement comme dans la bulle. 4) La colline a un vaste plateau à son sommet (grav. 8), dont la surface est de moitié plus petite que le plus haut plateau de la cité de Skopjé. En réalité cela prouve que l'étendue du plateau de cette colline, ainsi que son âge géologique et sa consistance représentaient des conditions très propices pour la constructions d'édifices choisis. Cette colline, dans la disposition géographique, est la seule sur le chemin allant de Gorna Zemja a citadelle de Skopjé, elle est la plus proche de la citadelle et de la Serava, et voilà la raison pour laquelle cette hypothèse est non seulement la première, mais aussi la seule admissible, relatant la l'emplacement du monastère en question.

Sur la colline on constata d'autres données indirectes sur l'emplacement du monastère: 1) Des blocs de grès (grav. 9) et de travertin profilé (grav. 10) furent trouvés, ce qui provient probablement d'un autre édifice. 2) On déco-

uvrit les restes d'un mur, dont l'âge ne peut être identifié, dans la cour de la mosquée du Sultan Murat (grav. 11). 3) Cette mosquée est le seul monument de sultan dans notre pays, et probablement qu'à cet endroit il a existé un édifice important. 4) La mosquée du sultan Murat a été construite en 1436, seulement 8 ans après l'année 1428, lorsque le monastère St. Georgi Gorgos fut pris par les turcs. 5) L'orientation de la mosquée concorde avec celle de l'église. 6) La mosquée est construite de pierres très diverses comme si elles provenaient de différents édifices. 7) Dans les parties supérieures des fondements ouest et sud de la mosquée du sultan se trouvent des arcs mi-circulaires (grav. 12 et 13), et leur existence peut s'expliquer par le fait qu'elles ont appartenu à un édifice plus ancien.

D'après les circonstances exposées, il y a lieu d'admettre que sur cette colline a existé, auparavant, une construction probablement sacrale qui pourrait être le monastère St. Georgi Gorgos, sur le coteau Virgino, au dessus de la Serava.